

Η ΑΞΙΩΣΙΣ ΤΟΥ ΧΡΙΣΤΙΑΝΙΣΜΟΥ
ΩΣ ΑΠΟΛΥΤΟΥ ΘΡΗΣΚΕΙΑΣ
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΜΕΤΑΓΕΝΕΣΤΕΡΟΝ ΙΝΔΟΥ·Ι·ΣΜΟΝ

ΥΠΟ
ΔΙΟΝΥΣΙΟΥ Γ. ΔΑΚΟΥΡΑ, Δρος Φιλ.
'Επιμελητοῦ τῆς Θεολογ. Σχολῆς τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

Ἡ ἀνά χειρὸς ἐργασία εἶναι ἀπόδοσις εἰς τὴν ἑλληρικὴν φροντιστηριακῆς εἰσηγήσεως εἰς τὸ ἀνώτερον θρησκευτολογικὸν σεμινάριον τοῦ Πανεπιστημίου τῆς Βόννης ὑπὸ τὴν ἐποπτείαν τοῦ καθηγητοῦ κ. G. Mensching. Τὸ γενικότερον θέμα τοῦ φροντιστηρίου τούτου κατὰ τὸ χειμερινὸν ἐξάμηνον 1967/1968 ἦτο: «τὸ ἀπόλυτον ἀξίωμα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξ ἐπόψεως θρησκευτολογικῆς» (*Der Absolutheitsanspruch des Christentums in religionsgeschichtlicher Betrachtung*). Σκοπὸς τῆς μεταφράσεως εἰς τὴν ἑλληνικὴν εἶναι διττός: Πρῶτον μὲν, νὰ δοθῇ μία ἀμυδρὰ εἰκὼν τῆς ἐπιστημονικῆς ἐργασίας εἰς τὰ στενὰ πλαίσια μιᾶς φροντιστηριακῆς εἰσηγήσεως ἐπὶ ἐνὸς σοβαροῦ θέματος ἀφορῶντος εἰς τὴν οὐσίαν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δεύτερον δέ, νὰ καταστή εὐρύτερον γνωστὸς ὁ ἰδιαιτέρος τρόπος σκέψεως τοῦ Ἰνδοῦ φιλοσόφου Σ. Ραντακρίσαν, ἐνὸς τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τοῦ Ἰνδουῖσμοῦ τῆς ἐποχῆς μας καὶ τῆς θέσεώς του ἐναντι τῆς ἀξιώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἀπολύτου Θρησκείας.

Δ.Γ.Δ.

I. Εἰσαγωγή.

Ὁ Σαρβαπάλλι Ραντακρίσαν (1888-1967) καὶ ὁ μεταγενέστερος Ἰνδουισμὸς.

Ὁ Σ. Ραντακρίσαν, εἷς τῶν κυριωτέρων ἐκπροσώπων τοῦ μεταγενεστέρου Ἰνδουισμού, ἐγεννήθη τὴν 5ην Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους 1888 ἐν τῇ μικρᾷ νοτιοἰνδικῇ πόλει Τιρουτάνι, 40 μίλια βορειοδυτικῶς τῆς Μαδρᾶς, ὡς δεύτερον τέκνον ὀρθοδόξων Ἰνδουιστῶν γονέων. Μετὰ τὸ πέρας τῶν σπουδῶν του εἰς τὴν πανεπιστημιακὴν πόλιν Μαδρᾶς διετέλεσε Καθηγητῆς τῆς Φιλοσοφίας εἰς διάφορα πανεπιστήμια τῶν Ἰνδιῶν. Τὸ ἔτος 1936 προσεκλήθη ὡς Καθηγητῆς τῶν Ἀνατολικῶν Θρησκειῶν καὶ τῆς Ἠθικῆς εἰς τὸ Πανεπιστήμιον τῆς Ὁξφόρδης. Πρεσβευτῆς εἰς Ε.Σ.Σ.Δ. ἀπὸ τοῦ ἔτους 1949 μέχρι καὶ τοῦ ἔτους 1951, διηύθυνε τὴν Ἰνδικὴν ἀντιπροσωπεῖαν εἰς τὴν Οὐνέσκο κατὰ τὰ ἔτη 1946-1952. Τὸ 1952 ἐξελέγη ἀντιπρόεδρος τῆς Ἰνδικῆς Δημοκρατίας καὶ ἀπὸ τοῦ ἔτους 1962 μέχρι καὶ τοῦ 1967 Πρόεδρος τῶν Ἰνδιῶν. Συνέγραψε πολυάριθμα ἔργα, ἐξ ὧν τὰ σπουδαιότερα, εἶναι τὰ ἐξῆς: Ἡ Κοινωνία τοῦ πνεύματος¹, Θρησκεία καὶ Κοινωνία², Ἐπιστήμη καὶ Σοφία³, Ἡ κοσμοθεωρία τῶν Ἰνδουιστῶν⁴, Ἡ ἔρευνά μου διὰ τὴν ἀλήθειαν⁵, Ἡ ἀνανέωσις τῆς πίστεως ἐκ τοῦ πνεύματος⁶, Ἰνδικὴ φιλοσοφία⁷.

Τὰ ἀνωτέρω ἔργα τοῦ συγγραφέως ἐλήφθησαν ἐνταῦθα ὑπ' ὄψιν,

-
1. Radhakrishnan, S., Die Gemeinschaft des Geistes, Holle Verlag, Darmstadt und Genf, 1952.
  2. Radhakrishnan, S., Religion und Gesellschaft, Holle Verlag, Darmstadt und Genf, o. J.
  3. Radhakrishnan, S., Wissenschaft und Weisheit, Nymphenburger Verlagshandlung, München, 1961.
  4. Radhakrishnan, S., Weltanschauung der Hindu, Holle Verlag, Baden-Baden, 1961.
  5. Radhakrishnan, S., Meine Suche nach Wahrheit, C. Bertelsmann Verlag, Gütersloh, 1961.
  6. Radhakrishnan, S., Erneuerung des Glaubens aus dem Geist, Ullstein Bücher, Berlin 1959.
  7. Radhakrishnan, S., Indische Philosophie, 2 Bde. Holle Verlag, Darmstadt, Baden-Baden, Genf, 1955.

καθ' ὅσον εἰς αὐτὰ εἶναι λίαν ἐμφανῆς ἢ θέσις τοῦ ἔναντι τοῦ ἀξιώματος τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἀπολύτου Θρησκείας. «Δὲν εἶμαι εἷς ἐσπουδασμένος θεολόγος», γράφει ὁ Ραντακρίσαν⁸, «καὶ δύνάμαι νὰ ὀμιλῶ μόνον ἀπὸ τῆς πλευρᾶς ἑνὸς ζηλωτοῦ-φιλοσόφου, ὅστις προσεπάθησε νὰ παραμείνῃ εἰς τὸ ὕψος τῶν μοντέρνων θεωρήσεων περὶ τῆς προελεύσεως καὶ τῆς ἐξελιξέως τῶν μεγάλων παγκοσμίων θρησκειῶν». Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ραντακρίσαν προσπαθεῖ νὰ παραμείνῃ ἀνεκτικὸς καὶ ἀντικειμενικὸς καὶ νὰ εὔρη μία νέαν θρησκείαν, ἰσχυρίζεται, ὅτι ὅλος ὁ πνευματικὸς πλοῦτος τοῦ κόσμου ἔχει τὴν ἐξάρτησίν του — ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὴν προέλευσίν του — ἀπὸ τὰς Ἰνδίας. Αἱ Ἰνδαί, κατ' αὐτόν, λόγῳ τοῦ βάθους τῶν παθημάτων των ἔχουν τὸ προνόμιον νὰ εἶναι φῶς τοῦ κόσμου καὶ φορεὺς μιᾶς ἀποστολῆς παγκοσμίου σημασίας. Ὁ Πυθαγόρας καὶ ὁ Πλάτων ὀφείλουσαν εἰς τὴν Ἰνδικὴν σκέψιν ἴσως περισσότερα ἀπ' ὅ,τι οἱ Ἕλληνισταὶ εἶναι διαθεθειμένοι νὰ ὁμολογήσῃ. «Δὲν ἐκάμαμεν τὴν χώραν μας ἔθνικόν εἶδωλον μετὰ μιᾶς ἱστορικῆς ἀποστολῆς, μιᾶς θείας ἱεραποστολῆς καὶ ἑνὸς δικαϊώματος ἐπεκτάσεως. Σεβόμεθα τὴν μητέρα Ἰνδιάν ὅχι εἰς τὸ στυλ μιᾶς Βρεταννίας, Γαλλίας ἢ τῆς Γερμανίας»⁹. Ἐκάστη προσπάθεια ἐκ μέρους τῶν ἱστορικῶν θρησκειῶν, νὰ ἐπανακτήσῃ τὴν πραγματικότητα, ὀδηγεῖ ταύτας, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, πλησιέστερον πρὸς τὰς θρησκείας τῶν Ἰνδιῶν. Ἰσως δύναται ὁ Χριστιανισμὸς νὰ εὔρη τὴν ἀναγέννησίν του εἰς τὴν κληρονομίαν τῶν Ἰνδιῶν. Ὑπάρχουν Ἰνδοί, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, οἱ ὅποιοι εἶναι τῆς γνώμης, ὅτι ἡ ἀληθὴς πνευματικότης οὐδαμοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἀνευρεθῇ, εἰ μὴ μόνον εἰς τὸ ἅγιον ἔδαφος τῶν Ἰνδιῶν. Εἶναι τοῦλάχιστον ἀνιστόρητον τὸ τονιζόμενον ὑπὸ τοῦ Ραντακρίσαν, ὅτι οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐθεώρουν ἑαυτοὺς ὡς ἀναπόσπαστον μέρος τῆς κοινότητος τῶν Ἰνδουιστῶν καὶ δὲν εἶχον μεγάλην ἰδέαν περὶ τοῦ ζήλου τῆς μεταστροφῆς. Ὁ Ἰνδουισμὸς, κατ' αὐτόν, ἐπιδεικνύει μίαν προσπάθειαν δι' ἀντίληψιν καὶ συνεργασίαν. Ἐὰν λάβῃ τις ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ἰνδουισμὸς εἶναι ἓν συνονθύλευμα συγκρητισμοῦ, τότε θὰ ἀντιληφθῇ ὅτι ὁ Ραντακρίσαν γράφει περὶ αὐτοῦ: «Ἡ ἐκτεταμένη χρῆσις τῆς ἀρχῆς τῆς ἐλευθερίας, ἰσότητος καὶ ἀδελφικότητος ἔκαμε τὸν Ἰνδουισμὸν μίαν ἐλαστικὴν θρησκείαν. Ὁ Ἰνδουισμὸς δύναται εὐκόλως νὰ προσαρμοσθῇ εἰς νέους ἔθρους, ἀκριβῶς ἐπειδὴ εἶναι ὀλιγώτερον ἐξηρητημένος ἀπὸ ἱστορικὰς πραγματικότητας καὶ εἶναι ἀπληλαγμένος ἀπὸ αὐθεντίας. Οἱ θεοὶ του δὲν σχηματίζουν ἀποκλειστικὸν ὄμιλον. Τὸ πάνθεόν του εἶναι ἀνοικτὸν ἀνὰ πᾶσαν στιγμὴν διὰ τὴν ἀποδοχὴν νέων θεοτήτων, αἱ ὅποια ἔχουν πολιτογραφηθῇ ὡς ἐκφάνσεις τῆς ἀνωτάτης θεότητος»¹⁰. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ραν-

8. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 6.

9. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 69.

10. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 353.

τακρίσαναν ἀντιπροσωπεύει τὴν γνώμην ὅτι αἱ διάφοροι θρησκεῖαι εἶναι ἐκφράσεις μιᾶς μοναδικῆς ἀληθείας καὶ δέον ὅπως ἀναπτύσσουν ἐν πνεύμα ἀμοιβαίας κατανόησεως, ἡ ὁποία παραμερίζει προκαταλήψεις καὶ πλάνας, ἐν τούτοις ἰσχυρίζεται διὰ τὴν ἰδικήν του θρησκείαν, τὸν Ἰνδουισμόν, ὅτι οὗτος εἶναι ἡ θρησκεία τῆς ἀληθείας. Ὁ Ἰνδουισμὸς ἔχει, δῆθεν, μὲ ἀπεριόριστον λεπτὸν συναίσθημα προσαρμοσθῆ εἰς ἐκάστην ἀνθρωπίνην ἀναγκαιότητα καὶ ἔχει διαφυλάξει τὴν ἐνότητά του δι' ἐρμηνείας τῶν διαφόρων ἱστορικῶν μορφῶν ὡς τρόπων ἐκφράσεως, ἀκτινοβολίας καὶ ἐκφάνσεως τοῦ ὑψίστου ὄντος!

II. Ἡ ἐκ μέρους τοῦ Ραντακρίσαναν ἀπόρριψις τοῦ ἀπολότου ὄλων τῶν θρησκειῶν.

Κατὰ τὸν Ραντακρίσαναν, ἀποστολὴ τῆς θρησκείας εἶναι (νὰ ἐπανα-ἰσχυροποιήσῃ τὴν διαισθητικὴν ἐγκατάλειψιν εἰς τὴν ζωὴν καὶ τὴν ἀλληλεγγύην τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως, νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὴν ψευδαίσθησιν τῆς ἀπομονώσεως καὶ νὰ μᾶς ὀδηγήσῃ εἰς τὴν πραγματικότητα¹¹. Θρησκεία ὡς τρόπος ζωῆς εἶναι ἡ ζήτησις τῆς αἰωνιότητος. Εἶναι περισσότερον συμπεριφορὰ παρά πίστις. Ἡ θρησκεία βασιζέται ἐπὶ τῆς ἀνακαλύψεως τῆς ἐσωτερικῆς ἀξίας καὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀτόμου καὶ τῆς σχέσεώς του πρὸς ἕνα κόσμον ὑψηλοτέρας πραγματικότητος. Ἡ ἀποστολὴ τῆς θρησκείας εἶναι νὰ ἐπαναποκαταστήσῃ τὰς ἀπολεσθείσας σχέσεις μεταξὺ τοῦ ἀτόμου καὶ τοῦ αἰωνίου. Ἡ θρησκεία δὲν εἶναι, κατὰ τὸν Ραντακρίσαναν, οὔτε θεολογία, οὔτε μία ἀποκάλυψις, ἡ ὁποία «δύναται νὰ ἀποκτηθῆ ἐκ μέρους ἡμῶν ἐν τῇ πίστει, ἀλλ' εἶναι μία προσπάθεια νὰ ἀποκαλύπτῃ τὰς ἐσωτέρας πτυχὰς τῆς ἀνθρωπίνης οὐσίας» καὶ νὰ διατηρῆ διαρκῆ ἐπαφὴν μετ' αὐτῶν¹². Αἱ παγκόσμιοι θρησκεῖαι δύνανται νὰ διακριθοῦν εἰς ταύτας, αἱ ὁποῖαι ἐξάιρουν τὸ ἀντικείμενον, καὶ εἰς ἐκεῖνας, αἱ ὁποῖαι θέτουν ὡς βάσιν τὴν ἐμπειρίαν. Κατὰ τὰς πρώτας, ἡ θρησκεία εἶναι αἷς τρόπος πίστεως καὶ μία προσωπικὴ συμπεριφορὰ ζωῆς, συμμορφουμένη πρὸς μίαν δύναμιν ἐκτὸς τοῦ κόσμου. Κατὰ τὰς δευτέρας εἶναι μία ἐμπειρία, ἡ ὁποία ἀποδίδει ὑψίστην τιμὴν εἰς τὸ ἄτομον. Τοιοῦτου εἶδους εἶναι ἡ Ἰνδουιστικὴ καὶ βουδδιστικὴ θρησκεία. Κατ' αὐτὰς θρησκεία εἶναι λύτρωσις. Εἶναι περισσότερον μία μετασχηματίζουσα ἐμπειρία παρά μία ἀντίληψις θεοῦ. Γνησία θρησκεία εἶναι δυνατὸν νὰ ὑφίσταται ἄνευ ὀρισμένης παραστάσεως περὶ τῆς θεότητος, οὐχὶ ὅμως καὶ ἄνευ τῆς διακρίσεως μεταξὺ τοῦ πνευματικοῦ καὶ τοῦ κοσμικοῦ, τοῦ ἀγίου καὶ τοῦ ἐπιγείου. Καὶ εἰς αὐτὴν ἀκόμη τὴν πρωτόγονον θρησκείαν μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ μαγικά

11. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 62.

12. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 33.

φαινόμενα ἔχομεν θρησκείαν, ἔστω καὶ ἂν δὲν ὑπάρχη ἐν αὐτῇ πίστις εἰς τὸν θεόν»¹³.

Μετὰ τὰς γενικὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς οὐσίας τῆς θρησκείας ἐπιχειρεῖ ὁ Ραντακρίσαν τὴν σύγκρισιν τῶν θρησκειῶν, διὰ τῆς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ ἀποδείξῃ τὴν ἔλλειψιν διαφορῶν μεταξὺ τῶν θρησκειῶν. Μὴ δεχόμενος, λοιπόν, διαφορὰς μεταξὺ τῶν θρησκειῶν ἀρνεῖται τὸ ἀπόλυτον ὄλον τῶν θρησκειῶν. "Ὅταν εἰσερχώμεθα εἰς τὴν σφαῖραν τῶν ἰδεωδῶν, παρατηροῦμεν, λέγει ὁ Ρ., ὅτι αἱ διαφοραὶ μεταξὺ τῶν θρησκειῶν γίνονται ἀπαρατήρητοι καὶ αἱ συμφωνίαι καταπληκτικαί. Ἡ θρησκεία τοῦ ἀληθῶς θρησκευτικοῦ ἀνθρώπου εἶναι ἀπλή, ἄνευ δεσμῶν ὁμολογιῶν, δογματικῶν ἀποκλίσεων καὶ ὑπερφυσικῶν στοιχείων. Αὕτη ἰσχυροποιεῖ τὴν πραγματικότητα τοῦ πνεύματος, τὸ ὁποῖον εἶναι ἐκτὸς χρόνου καὶ χώρου. "Ὅλαι αἱ θρησκείαι εἰς τὸν κόσμον, πάντοτε κατὰ τὸν Ρ., ὅπως ἀκριβῶς καὶ ὄλαι αἱ γυναῖκες ἐπὶ τῆς γῆς, δὲν συγκρίνονται μὲ ἐκείνην, τὴν ἰδικήν μας. Αἱ διαφοροὶ θρησκείαι εἶναι αἱ ἱστορικαὶ διατυπώσεις τῆς μὴ διαμεμορφωμένης ἀληθείας. Ἐνῶ ὁ «θησαυρὸς εἶναι ἐν ἄθικτον σύνολον, τὸ γήϊνον δοχεῖον, τὸ ὁποῖον περιέχει αὐτό, λαμβάνει τὴν μορφήν καὶ τὸ χρῶμα τῆς ἐποχῆς καὶ τοῦ περιβάλλοντός του. Ἐκάστη ἱστορικὴ γενομένη θεώρησις εἶναι μία πλήρως δυνατὴ ἔκφρασις τοῦ θεοῦ, ἥτις εἶναι ἱκανή, ἐξ αἰτίας τῆς χαρακτηριστικῆς τῆς ιδιότητος, νὰ ὀδηγῇ ἡμᾶς πρὸς τὸ Ὑψιστον»¹⁴. Ἡ ἀλλαγὴ δὲν εἶναι ὀργανικὴ ἐξέλιξις, ἀλλὰ ἡ ἀντικατάστασις τοῦ ἐνὸς ἔντος διὰ τοῦ ἄλλου. Ἡ θρησκεία ὁμοιάζει μὲ χορδὴν βιολιοῦ: ἐὰν αὕτη δὲν συνδέηται πλέον μετὰ τοῦ ἡχείου τῆς, θὰ δίδῃ ἓνα παράττονον ἤχον, ἐὰν τελικῶς δίδῃ ἓνα ἤχον. Ἐπειδὴ ἐκάστη θρησκεία ἐπιδιώκει κοινωνικὰς σχέσεις καὶ τὰς κατοροθοῖ μέχρις ἐνὸς βαθμοῦ, οὕτω πρέπει ἡ προσπάθεια ἀντικαταστάσεώς τῆς, διὰ μιᾶς ἀντιπάλου θρησκείας, νὰ ἀναληφθῇ μετὰ μεγάλης προσοχῆς. Ἐκ παραλλήλου, ἡ ἐξασθένησις ξένων πεποιθήσεων δὲν δύναται νὰ σημαίνει θρίαμβον δι' οὐδεμίαν θρησκείαν. Ἡ θρησκεία θὰ ἔπρεπε νὰ μὴ εἶναι ἀναμειγμένη εἰς ἀκάμπτους διανοητικὰς ἀντιλήψεις, αἱ ὁποῖαι εἶναι σχεδιασμένα ἐν τῷ συνόλω των. Ἐκάστη θρησκεία, ἡ ὁποία ἐγείρει τὸ ἀξίωμα τῆς τελειότητος καὶ τῆς ἀπολυτότητος, ἐπιθυμεῖ νὰ ἐπιβάλλῃ τὰς ἰδικὰς τῆς πεποιθήσεις ἐπὶ τοῦ ὑπολοίπου κόσμου καὶ ἄλλας πεποιθήσεις νὰ μετεκπαιδεύσῃ συμφώνως πρὸς τοὺς ἰδικούς τῆς κανόνας. Ἐὰν δύο ἢ τρία ὁμολογιακὰ συστήματα ἀγωνίζωνται νὰ κάνουν ὄλους τοὺς ἀνθρώπους κατὰ τὸν ἰδικόν των τρόπον εὐτυχεῖς, πρέπει «κατ' ἀνάγκην νὰ προσκρούουν τὸ ἐν ἐπὶ τοῦ ἄλλου, καθ' ὅσον ὁ κόσμος ἔχει θέσιν μόνον διὰ μίαν μοναδικὴν καὶ ἀπόλυτον θρησκείαν. Ἡμεῖς δὲν εἴμεθα πλέον εἰς θέσιν, τὴν ἀστείότητα τῶν ἀλληλοσυγκρουομένων ἀπολυταρχιῶν νὰ διαισθανθῶμεν, διότι ἡμεῖς ἔχομεν

13. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 34.

14. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 342.

μεγάλην οἰκειότητα μετὰ αὐτάς. Ἄναμιγνυομένης τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς μετὰ τῆς Ὁμολογίας καὶ τῆς ἀναγνωρίσεως ἀποκεκαλυμμένης ἀληθείας περιέρχεται αὕτη εἰς τὴν κυριαρχίαν ἑνὸς ἐξωτερικοῦ μηχανισμοῦ. Ὅταν θεωρῶμεν ὡς λογικὸν νὰ προπαγανδίζωμεν τὴν θρησκείαν μας εἰς βάρους ἄλλων διὰ τῆς βίας — ἀκριβῶς ἐπειδὴ ἡ ἰδική μας θρησκεία εἶναι ὑψηλοτέρου ποιοῦ —, τότε κάνομεν τοὺς ἑαυτοὺς μας συνειδητῶς ὑπευθύνους μιᾶς ἠθικῆς ἀντιφάσεως, καθ' ὅσον βία, ἀδικία καὶ θηριωδία, ἀρνοῦνται τὴν ὑπεροχὴν πνευματικῆς γνώσεως»¹⁵. Ὁ κοινὸς σκοπὸς ὄλων τῶν θρησκειῶν εἶναι πνευματικὴ ζωή. Αἱ θρησκείαι δὲν διαφέρουν εἰς τὴν πρόθεσίν των, ἀλλὰ εἰς τὸν βαθμὸν τῆς προόδου, πρὸς τὸν ὅποιον αὐταὶ εἶναι ἱκαναὶ ἀναλόγως πρὸς τὴν διαφορητικὴν των διαφώτισιν. Συγκρίνοντες μίαν θρησκείαν πρὸς τινὰ ἄλλην, διαπιστοῦμεν ὅτι αἱ διαφοραὶ εὐρίσκονται εἰς τὰ δόγματα καὶ τὰ ἔθιμα. Ἐὰν παρατηρήσωμεν ὀλίγον βαθύτερον, μακρὰν τῶν δογμάτων καὶ τῶν ὁμολογιῶν, τότε θὰ διακρίνωμεν, ὅτι ὅλαι αἱ θρησκείαι ἀντλοῦν τὴν δυνάμιν των ἀπὸ τὴν αὐτὴν ἀνεξερεύνητον πηγὴν¹⁶. Αἱ διάφοροι θρησκείαι, δὲν εἶναι ἀνταγωνιζόμεναι ἢ ἀντιτιθέμεναι δυνάμεις, ἀλλὰ συνεργάζονται πρὸς ἓνα μέγαν σκοπόν. Ἐὰν ἡ συγκριτικὴ θρησκειολογία, λέγει ὁ Ραντακρίσαν, ἔχη νὰ μᾶς εἴπῃ τι, αὐτὸ εἶναι τὸ ἀκόλουθον: «Ἐκάστη θρησκεία ἔγινεν ἀπὸ ἀνθρώπους, ἀπὸ πλανώμενα καὶ ἀτελεῖ ὄργανα, καὶ ὅσον παραμένει αὕτη ζωντανή, ὑπόκειται εἰς ἀλλαγάς. Ἡ ψυχὴ ἐν τῇ ἐρημίᾳ τῆς εἶναι ὁ τόπος γενέσεως τῆς θρησκείας. Ὁ Μωυσῆς ἐπὶ τοῦ ἐρήμου ὄρους Σινᾶ, ὁ Βούδδας κάτωθεν τοῦ δένδρου τῆς διαφωτίσεως, βυθισμένοι εἰς ἕκστασιν, ὁ Ἰησοῦς παρὰ τὸν Ἰορδάνην εἰς τὴν σιγὴν τῆς προσευχῆς, ὁ Παῦλος κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς μονήρους παραμονῆς του ἐν τῇ ἐρήμῳ, ὁ Μωάμεθ ἐπὶ ἑνὸς ἀπομεμακρυσμένου ὄρους παρὰ τὴν Μέκκαν, ὁ Φραγκῖσκος τῆς Ἀσσίζης εἰς τὰς προσευχάς του ἐπὶ τῶν μακρυνῶν σκοπέλων τοῦ Ἀλβέρνο, εὔρον τὴν δυνάμιν καὶ τὴν βεβαιότητα τῆς πραγματικότητος τοῦ Θεοῦ. Πᾶν ὅ,τι εἰς τὴν θρησκείαν εἶναι μέγα, νέον καὶ δημιουργικόν, ἀναφύεται ἀπὸ τὰ ἀνεξερεύνητα βάθη τῆς ψυχῆς ἐν τῇ ἡσυχίᾳ τῆς προσευχῆς, ἐν τῇ ἐρημίᾳ τοῦ στοχασμοῦ καὶ τῆς περισυλλογῆς»¹⁷.

III. Ἡ θέσις τοῦ Ραντακρίσαν ἐναντι τῆς ἀξιώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἀπολύτου Θρησκείας.

1. Γενικά.

Ὁ Ραντακρίσαν ὁρμώμενος περισσότερον ἀπὸ φιλοσοφικῆς σκοπιᾶς προσπαθεῖ, ὅπως ὑποκειμενικῶς καὶ ἰστάμενος ἐπὶ τοῦ Ἰνδικοῦ ἐδάφους, νὰ

15. Religion und Gesellschaft, σ. 58.

16. Ἐνθ' ἄνωτ., σελ. 60.

17. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 68.

ἀπορρίψη τὴν τελειότητα τοῦ Χριστιανισμοῦ διὰ γενικῶν παρατηρήσεων ἐφ' ὧν τῶν θρησκευτῶν καὶ ἰδιαιτέρως ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ περιεχόμενον καὶ τὴν οὐσίαν ἐκάστης θρησκείας, τουτέστι τὴν ἀλήθειαν. Ἡ κλασσικὴ σοφία τῆς χώρας του, ἰσχυρίζεται ὁ Ραντακρίσαν, διαβεβαιοῦν, ὅτι μόνον μία ἀλήθεια ἀποτελεῖ τὴν βᾶσιν τῶν διαφόρων θρησκευτῶν, ἡ ἀλήθεια, ἥτις εἰς οὐδεμίαν πίστιν (δόγμα) εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκφρασθῇ καὶ εἰς οὐδεμίαν ἐκκλησίαν καὶ ναὸν δύναται νὰ περιορισθῇ. Αἱ διάφοροι θρησκείαι δὲν προσφέρουν τὴν ἀλήθειαν, ἀλλὰ μόνον ὕψεις ἢ ὠρισμένας ἐννοίας τῆς ἀληθείας, τὰς ὁποίας ἔχουν πιστεύσει οἱ ἄνθρωποι. Αὗται εἶναι ἐναλλασσόμεναι ἱστορικαὶ μορφαὶ ἐκφράσεως τῆς μιᾶς ἀληθείας, ἥτις εἶναι ἐν τῇ ἰσχυρί τῆς γενικῶς αὐθεντικῆ καὶ ἄχρονος. Ἡ πρόδοδος τῆς σκέψεως καὶ τῆς ἐρεύνης μᾶς βοηθεῖ εἰς τὸ νὰ διαπιστώσωμεν, ὅτι «αἱ διάφοροι θρησκείαι ἀπηχοῦν τὴν μελωδίαν τοῦ αἰωνίου, τοῦ καθολικοῦ, τῆς μιᾶς ἀληθείας τοῦ πνεύματος, εἰς τὴν ὁποίαν ὑπακούει ἡ ζωὴ, καὶ τὴν ὁποίαν ἀναζητεῖ καὶ ἀπὸ τὴν ὁποίαν θέλγεται εἰς ὅλους τοὺς χρόνους καὶ τοὺς καιροὺς. Δυνάμεθα πολὺ ὀλίγον νὰ διακρίνωμεν, ὅτι ἡ ἀλήθεια μιᾶς θρησκείας δὲν ὑφίσταται ἐντὸς ἐκείνου, τὸ ὁποῖον εἶναι ἰδιαιτέρον χαρακτηριστικὸν αὐτῆς, ὅχι εἰς τὸ καθαρὸν γράμμα τοῦ νόμου, τὸ ὁποῖον οἱ ἱερεῖς φροντίζουν ἐπιμόνως νὰ διατηροῦν, οὔτε εἰς τὴν ἀποφασιστικότητα πρὸς ἀγῶνα ὑπὲρ αὐτῆς, ἀλλὰ μόνον εἰς ἐκεῖνον τὸ τμήμα, τὸ ὁποῖον εἶναι εἰς θέσιν νὰ μοιράζεται μετὰ τῶν ἄλλων θρησκευτῶν»¹⁸. Οὔτε ὀλίγον οὔτε πολὺ ὁ Ραντακρίσαν θέλει τὴν θρησκείαν «κομμένην» εἰς τὰ ἰνδικά του μέτρα καὶ σταθμά, καθ' ὅσον ἡ θρησκεία του εἶναι ἐν συνονθύλευμα φιλοσοφικῶν, λατρευτικῶν καὶ μαγικῶν στοιχείων. «Ἡ ἀλήθεια», κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, «οὐδεμίαν ἐτέραν αὐθεντίαν ἀπαιτεῖ, εἰ μὴ μόνον ἐκείνην, ἥτις περιέχεται ἐν ἑαυτῇ. Ἡ ὑψίστη ἐντολὴ τῆς ἀνθρωπίνης ζωῆς εἶναι νὰ εἶναι τις ἀφιερωμένος εἰς τὴν ἀλήθειαν κατὰ τὸν τρόπον, κατὰ τὸν ὁποῖον τὴν ἀναγνωρίζει. Ἡ ὑψίστη συμβολὴ εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἐξέλιξιν εἶναι τὸ ἐρευνῶν πνεῦμα, τὸ πνεῦμα τῆς ἀγάπης τῆς ἀληθείας, τὸ ὁποῖον ἔχει μεγαλυτέραν σημασίαν ἀπὸ πᾶσαν παράδοσιν καὶ σύστημα ὁμολογιῶν καὶ συμβόλων. Ἐὰν διὰ τὴν ἐπιστήμην ἡ ἀλήθεια εἶναι τι, τὸ ὁποῖον ἡμεῖς πλησιάζομεν μετὰ τὴν πάροδον τοῦ χρόνου, δὲν θὰ πρέπει τοῦτο νὰ εἶναι διὰ τὴν θρησκείαν διαφοροτικόν». Διατί πρέπει νὰ ἀποδεχθῶμεν, ἐρωτᾷ ὁ Ραντακρίσαν, «ὅτι ἀκριβῶς ἐν τῇ θρησκείᾳ ἡ ἀλήθεια εἶναι μία παράδοσις παρελθούσης ἐποχῆς, τὴν ὁποίαν ἡμεῖς διαφυλάσσομεν ἐπιμελῶς καὶ μετὰ ζήλου, εἰς τρόπον ὥστε νὰ μὴ δυνάμεθα πάντοτε νὰ ἀπομακρυνθῶμεν ἀπὸ αὐτῆν»; Ἡ ἀπάντησις ἐνταῦθα εἶναι, ὅτι ἐξαρτᾶται κατὰ πόσον ἡ παράδοσις αὕτη περιέχει τὴν ἀλήθειαν καὶ εἰς ποῖον βαθμὸν, ἀφοῦ προηγουμένως καθορίσωμεν ἐπακριβῶς τὴν ἐννοίαν τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἀληθείας. «Ἐκάστη θρησκεία προβάλλει», κατὰ τὸν Ραντα-

18. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 46.

κρίσαν, «τὸ ἀξίωμα ἀπολύτου κύρους. Αἱ ἀλήθειαι ταν θεωροῦνται ἀμετάβλητοι, καὶ τὸ μοναδικὸν ἡμέτερον καθῆκον εἶναι νὰ τὰς ὑπερασπίζωμεν. Ἡ ἱστορία τῆς θρησκείας εἶναι ἐξιστόρησις τῶν ἀνταγωνισμῶν ἀντιτιθεμένων συστημάτων, τῶν ὁποίων ἕκαστον ἀπαιτεῖ δογματικὴν τελειότητα καὶ ἀπόλυτον ἀλήθειαν, μία ἀπαίτησις, ἡ ὁποία ὀφθαλμοφανῶς διὰ τῆς πολλαπλότητος ἐκείνων, οἱ ὁποῖοι τὴν προβάλλουν, καθίσταται μὴ πιστευτῆ».

2. Θεός, Ἀποκαλύψις.

Ὁ Ἰουδαϊσμός καὶ ὁ Χριστιανισμός βασίζουσι τὰς θεμελιώδεις ἀπόψεις των ἐπὶ τῆς ἀποκαλύψεως. Διὰ τοὺς Ἰουδαίους καὶ τοὺς Χριστιανούς ὁ θεὸς εἶναι ἓν ὕψιστον πρόσωπον, τὸ ὁποῖον ἀποκαλύπτει τὴν θέλησίν του εἰς τοὺς νομοθέτας καὶ προφήτας του. Οἱ Χριστιανοὶ πιστεύουσι ἐπὶ πλέον, ὅτι ὁ θεὸς ἔλαβεν ἀνθρωπίνην μορφήν καὶ διήγαγεν ἐπὶ τῆς γῆς μίαν ἀνθρωπίνην ζωὴν. Ἡ περὶ τοῦ Μεσσοῦ ἰδέα, ὁ καθοριστικὸς παράγων ἐν τῇ Ἰουδαϊκῇ ἱστορίᾳ, συνεχίσθη εἰς τὸν Χριστιανισμὸν. Ἐπειδὴ ἡ θεότης ἔχει ἀπόλυτον καὶ μὴ ἱστορικὸν χαρακτῆρα, παραμένουν ἀσυμβίβαστοι, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἡ Ἰουδαϊκὴ ἀντίληψις περὶ τῆς ἱστορικότητος τοῦ Θεοῦ καὶ ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία περὶ τῆς ἐνσαρκώσεως αὐτοῦ. Βεβαίως ἔχει δίκαιον ὁ Ραντακρίσαν νὰ μὴ δύναται ὡς φιλόσοφος νὰ συμβιβάσῃ τὰ κατ' αὐτὸν ἀσυμβίβαστα, ἢ τοῦλάχιστον δὲν εἶναι ὁ μόνος. «Τὸ πραγματικὸν γεγονός τῆς θείας ὑπάρξεως δὲν ἐξαρτᾶται, κατ' αὐτόν, ἀπὸ μίαν καθαρῶς ἀνθρωπίνην αὐθεντίαν, ἢ ἀπὸ μίαν ἐκ τῶν θεωρουμένων θαυμάτων προερχομένην μαρτυρίαν. Ἡ αὐθεντία τῆς Γραφῆς, αἱ παραδόσεις τῆς Ἐκκλησίας, ἢ αἱ λεπτολογίαι τῶν Σχολαστικῶν, οἱ ὁποῖοι διακηρύσσουσι μόνον χωρὶς νὰ ἀποδεικνύουσι, δὲν δύναται νὰ πείσουσι πολλοὺς ἐξ ἡμῶν, οἱ ὁποῖοι εἴμεθα τέκνα τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς». Εἶναι φυσικόν, ἐν ὅσῳ παραμένει τις τέκνον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς μαγείας, νὰ μὴ δύναται νὰ πεισθῆ. Οὔτε ἐπίσης ἡ σοφία τοῦ Θεοῦ μόνον εἰς πολιοὺς γέροντας οἰκοδομεῖ τὸν ἑαυτῆς οἶκον, ἀλλ' ἐκλέγει τὰ μωρὰ καὶ ἐξουθενημένα διὰ νὰ καταισχύνῃ τοὺς μεγάλους σοφοὺς. Ὁ Ραντακρίσαν διακρίνει μεταξὺ προσωπικοῦ καὶ ἀπροσώπου Θεοῦ κατ' ἀπόλυτον ὑποκειμενικὸν τρόπον. Ἡ διαφορὰ, κατ' αὐτόν, ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι ὁ ἀπρόσωπος θεὸς κεῖται ὑπεράνω τοῦ προσωπικοῦ καὶ εἶναι ἡ προϋπόθεσις τούτου. «Ἐνῶ ὁ τριαδικὸς θεὸς εἶναι προσωπικὸς θεὸς τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος, ὁ ὁποῖος ἔρχεται καὶ παρέρχεται, ἵσταται ἢ καθαρὰ θεότης ὑψηλότερον καὶ ὑπεράνω τοῦ Θεοῦ καὶ εἶναι ἡ πηγὴ τῆς δυνατότητος τοῦ Θεοῦ, ὁ ὁποῖος ἀπορροφᾶται ἐν τῇ θεότητι, ἵσταμένης πέρα τοῦ εἶναι (ὑπάρξεως) καὶ τῆς ἀγαθότητος»¹⁹. Δυστυχῶς, διὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἐκληρονόμησεν ἡ

19. Die Gemeinschaft des Geistes, σελ. 43.

χριστιανική θρησκεία τὴν Ἰουδαϊκὴν ἀντίληψιν περὶ τοῦ ζηλοτύπου θεοῦ εἰς τὴν θεωρίαν περὶ τοῦ Χριστοῦ ὡς τοῦ μονογενοῦς Υἱοῦ τοῦ θεοῦ καὶ δὲν ἠδύνατο νὰ ἀνεχθῆ ἕτερόν τινα ἀνταγωνιστὴν ἔναντι τοῦ θρόνου Του. Αἱ πηγαὶ τῆς θείας ἀποκαλύψεως εἶναι ἡ νοσταλγία μας πρὸς πληρότητα καὶ κατανόησιν τοῦ ἀπροσίτου, ἡ προσπάθειά μας νὰ ἀποκτήσωμεν τὴν συνειδησὶν τοῦ ἀπειρου, ἡ ὁρμὴ μας πρὸς τὸ ἰδεῶδες. Εἶναι ἀρκούντως δύσκολον καὶ σήμερον ἀκόμη νὰ πιστεύσωμεν, ὅτι μόνον μία θρησκεία διατηρεῖ ἐπιμόμως τὴν θείαν ἀποκάλυψιν, ἐνῶ ἄλλαι θρησκεῖαι δὲν κατέχουν ἢ δὲν πρέπει νὰ κατέχουν τι ἐξ αὐτῆς. «Ἡμεῖς», γράφει ὁ Ραντακρίσαν, «δὲν ἐπιτρέπεται νὰ ἀφήσωμεν ἀπαρατήρητον τὴν κατανόησιν τοῦ μεγαλείου τοῦ θεοῦ καὶ νὰ παραβλέψωμεν τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀπορρέον σέβας εἰς τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ, ἡ ὅποια εἶναι πολὺ χαρακτηριστικὴ διὰ τὸν Ἰσλαμισμὸν, τὸ βαθὺ συναίσθημα διὰ τὴν θλιψὶν τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀνιδιοτελεῆ ἔρευναν τῆς ὁδοῦ ἐκείνης, διὰ τῆς ὁποίας παρέρχεται τις τὴν θλιψὶν εἰς τὸν Βουδδισμὸν, τὴν ἐπιθυμίαν προσεγγίσεως τῆς ὑψίστης πραγματικότητος εἰς τὸν Ἰνδουισμὸν, καὶ τὴν πίστιν εἰς μίαν ἠθικὴν τάξιν εἰς τὸ σύμπαν καὶ τὴν συνεπῆ ἀπαίτησιν μιᾶς ἠθικῆς διαβιώσεως παρὰ τῷ Κομφουκίῳ»²⁰. «Ὅ,τι ἡμεῖς ἀναγνωρίζομεν ἐκ τῆς ἀποκαλύψεως ἐξαρθᾶται στενωῶς ἀπὸ τὴν εὐσέβειάν μας καὶ ἀπὸ τὴν διανοητικὴν μας συνειδησὶν. Ἐκάστη διδασκαλίᾳ, ἐκτὸς τῆς βιβλικῆς ἀποκαλύψεως ἰσταμένη, ἦτο διὰ τὸν Αὐγουστῖνον ἐν ἔργον τοῦ Διαβόλου, ἐν εἰδῶλον κατεσκευασμένον ἐκ πονηρῶν πνευμάτων. Σοβαροὶ ἐκπρόσωποι τῆς θρησκευολογικῆς ἐπιστήμης, λέγει ὁ Ραντακρίσαν, εἶναι βαθέως συγκεκνημένοι ἀπὸ τὴν γενικὴν ἀποκάλυψιν τοῦ θεοῦ. Ὅλη ἡ ἀλήθεια περὶ θεοῦ ἔχει τὴν προέλευσίν της ἀπὸ τὸν θεόν. Ἡ ἀντίληψις περὶ μιᾶς μοναδικῆς ἀποκαλύψεως, περὶ ἐνὸς ἐκλεκτοῦ λαοῦ, ἴσταται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀγάπην καὶ τὴν δικαιοσύνην τοῦ θεοῦ. Εἶναι «ἡ ἀγαπητὴ ἰδέα τοῦ εὐσεβοῦς, ὅτι ἡ θρησκεία του εἶναι ἡ πληρότης τῆς ἐξελιξέως, ὁ σκοπὸς πρὸς τὸν ὁποῖον τρέχουν ὁμοῦ ὄλαι αἱ ἄλλαι θρησκεῖαι. Εἰς τὴν νέαν παγκόσμιον τάξιν δὲν ὑπάρχει θέσις δι' ἓνα τοιοῦτον πνευματικὸν μονοπωλισμὸν»²¹.

3. Ἰησοῦς.

Κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἐκφράζονται διάφοροι ἀπόψεις ἐν συσχετισμῷ πρὸς τὸν ἰδρυτὴν τοῦ Χριστιανισμοῦ: 1) Ὁ Ἰησοῦς ἦτο Υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὁ ὁποῖος κατῆλθεν ἐξ οὐρανοῦ καὶ ἀνελήφθη καὶ πάλιν εἰς οὐρανοῦς, ἀφοῦ ἐξεπλήρωσε τὴν εἰς αὐτὸν ἀνατεθεῖσαν ἀποστολὴν τῆς ἐνσαρκώσεώς του. 2) Ἦτο ὁ φανατικὸς, τοῦ ὁποῦοι ἡ ἐπικρατεστέρα σκέψις ἦτο ἡ ἐγγίζουσα

20. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 357.

21. Meine Suche nach Wahrheit, σ. 14.

καταστροφή τοῦ κόσμου καὶ ἡ Δευτέρα Παρουσία. 3) Ἦτο εἰς μέγας ἠθικὸς παιδαγωγός, ὁ ὁποῖος, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἦλθεν εἰς τὸν κόσμον ὅπως ἕκαστος ἄνθρωπος καὶ ἐγένετο Υἱὸς τοῦ θεοῦ, ὅπως καὶ ἡμεῖς γινόμεθα τέκνα τοῦ θεοῦ. Εἶναι φυσικὸν νὰ μὴ δύναται ὁ Ραντακρίσαν νὰ ἐνόησῃ πολλὰ σημεῖα τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ, ὅταν θεωρῇ τὸν Ἰησοῦν ὡς ἕνα κοινὸν ἄνθρωπον, ὅπως καὶ οἱ λοιποί, παρ' ὅλην τὴν ἐπιβλητικὴν του προσωπικότητα. 4) Διὰ τὸν Ραντακρίσαν ὁ Ἰησοῦς ἦτο εἰς προφήτης μεταξὺ τῶν πολλῶν ἄλλων. 5) Μερικοὶ μάλιστα ἠρνήθησαν, ὅτι ὁ Ἰησοῦς ἔζησεν²². Ὁ Ραντακρίσαν θεωρεῖ τὰς διηγήσεις τῶν Εὐαγγελιστῶν ὡς μὴ ἱστορικὰς. Ὁ Ἰησοῦς οὐδὲν τὸ γραπτὸν ἐκληροδότησεν εἰς ἡμᾶς. Ὅλιγα ἔτη μετὰ τὸν θάνατόν του ἐπίστευσαν οἱ μαθηταὶ του, ὅτι θὰ ἐπανήρχετο ὡς Κριτῆς, καὶ ὅτι τὸ τέλος τοῦ κόσμου ἦτο ἐγγύς. Ἡ ἀναγκαιότης, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, νὰ συνταχθοῦν συστηματικαὶ ἐμπιστευτικαὶ διηγήσεις περὶ τῆς ζωῆς καὶ τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ, παρουσιάσθη εἰς τὸ τέλος τῆς δευτέρας γενεᾶς. Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Ραντακρίσαν, αἱ διηγήσεις περὶ τοῦ Ἰησοῦ, αἱ ὁποῖαι παρεδόθησαν εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τῶν Εὐαγγελιστῶν, ἱστορικῶς εἶναι ὅλως ἀδύνατον νὰ γίνουσι ἀποδεκταί, καὶ αὗται περιέχουν περισσότερον τὴν πίστιν τῆς Ἐκκλησίας παρά ἐκείνη, τὸ ὁποῖον πραγματικῶς ἐπραξε καὶ ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς. Εὐρίσκομεν εἰς τὰ Εὐαγγέλια ἐντυπώσεις μᾶλλον τῶν πιστῶν ἢ ἱστορικῶς πραγματικότητος. Εἰς τί ὅμως, ἐρωτᾷ ὁ Ραντακρίσαν, συνίσταται ἡ μοναδικότης τῆς προσωπικότητος τοῦ Ἰησοῦ; Ἡ ἀπάντησις ἀπὸ τὸν ἴδιον: «Ὁ Ἰησοῦς ἔδωκε μορφήν καὶ περιεχόμενον εἰς τὰ ὄνειρα, ἀπὸ τὰ ὁποῖα οἱ συμπολιταὶ του ἐνεφοροῦντο ἀπὸ γενεᾶς γενεῶν, ἀλλὰ ἐνταῦθα ἴστατο οὗτος ὑπὸ τὴν διαρκῆ ἐπίδρασιν ἐξωιοδαϊκῶν ρευμάτων καὶ νοσταλγιῶν, αἱ ὁποῖαι ἐπεκράτουν εἰς τὸ περιβάλλον τῆς ἐποχῆς του. Τὸ ὅλον σύμπλεγμα τῶν ἰδεῶν περὶ τῆς Δευτέρας Παρουσίας, περὶ τοῦ καινοῦ αἰῶνος, περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ὁ ὁποῖος εἰς τὸ τέλος τῆς ἐπιγείου σταδιοδρομίας του ἀνήχθη εἰς Θεόν, περὶ τοῦ πάσχοντος ἀνθρώπου, περὶ τῆς μηδαμινότητος τοῦ γηϊνοῦ βασιλείου, περὶ τῆς ἀναγκαιότητος αὐτοεξετάσεως καὶ αὐτοπειθαρχίας, περὶ τῆς ἀγάπης καὶ ἀπαθείας, ἐπλήρωσε τὴν ἀτμόσφαιραν, εἰς δὲ τὸ ἔργον καὶ τὴν ζωὴν τοῦ Ἰησοῦ συναντῶμεν μίαν πάλιν μεταξὺ τῶν παραδεδομένων Ἰουδαϊκῶν ἀντιλήψεων, τὰς ὁποίας οὗτος ἐκληρονόμησεν, καὶ τῆς νέας πνευματικῆς θεωρήσεως, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος ἐνεκαινίασε. Κατ' ἀρχὰς ἐπεκράτησεν ἡ πρώτη τάσις, περὶ τὸ τέλος ἡ δευτέρα»²³.

Παρατηροῦντες τὰς ἀντιλήψεις περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, οὕτως ἰσχυρίζοντο οἱ Ἰνδουισταί, βουδδισταὶ καὶ οἱ ὀπαδοὶ τοῦ Ζωροάστρου, ὅτι δηλ. αὕτη δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ταυτισθῇ μετὰ τὸν ἐπίγειον παράδεισον, ἀλλὰ σημαίνει

22. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 179.

23. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 180-181.

μια ζωήν, ή όποια δέν είναι τοῦ παρόντος κόσμου. Ὁ Ἰησοῦς «ἔπρεπε νά γίνῃ ὁ Βασιλεὺς τῆς βασιλείας αὐτῆς. Ἡ ἔρμηνεία αὐτή ἔχει ὑποστηρικτὴ ἀπὸ πολλές πλευράς... Ὁ ἦτο περίπου περὶ τὸ ἔτος 30, ὅτε ὁ Ἰησοῦς μὲ μίαν ὁμάδα Γαλιλαίων ὁπαδῶν του εἰσῆλθεν εἰς Ἱεροσόλυμα, κατέλαβε τὸν Ναὸν καὶ ἐξέβαλεν ἔξω τοὺς ἐμπόρους διὰ τῆς βίας. Ἡ θορυβώδης εἰσοδός του προεκάλεσε τὴν ὑπόψιν τῆς ρωμαϊκῆς διοικήσεως, ἡ δὲ ἐνέργεια τοῦ καθαρισμού τοῦ ναοῦ ἦτο μία καθαρὰ ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς αὐθεντίας τῆς ἐξουσίας. Ὅταν τέλος ὁ Ἰησοῦς ἀπώλεσε τὸν ἔλεγχον τῆς πόλεως καὶ ὀπισθοχώρησεν εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, συνελήφθη, προδοθεὶς ὑπὸ τοῦ Ἰούδα, ὑπὸ στρατιωτικοῦ ἀποσπάσματος...»²⁴. Τὸ ἀξίωμα τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῆς ἐρμηνείας τοῦ νόμου ἦτο ἐπίθεσις ἐναντίον τῆς φαρισαϊκῆς ὀρθοδοξίας, ἥτις καὶ ἐσέβετο τὰς παραδοσιακὰς ἐρμηνείας, καὶ ἐναντίον τοῦ συντηρητισμοῦ τῶν Σαδδουκαίων, διαφυλάσσοντος τὸ γράμμα τοῦ νόμου. Ἡ κατάστασις αὐτή, κατὰ τὴν προσωπικὴν πάντοτε ἐρμηνείαν τοῦ Ραντακρίσαν, «ἐξῆπνησεν εἰς τὸν Ἰησοῦν τὴν συνείδησιν, ὅτι ὁ θάνατός του θὰ ἐσήμαινεν ἐν μέρος τοῦ θεοῦ σχεδίου δι' ἐγκαθίδρυσιν τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ διὰ τῆς βίας(1)»²⁵. Ὁ Ἰησοῦς ἐπίστευεν, ὅτι ἔλαι αἱ προφητεῖαι ἀπὸ τῆς παλαιότητος ἐποχῆς ἔπρεπε νά ἐκπληρωθοῦν εἰς τὸ πρόσωπόν του. Εἶχε μίαν ἰδιαιτέραν συνείδησιν ἀποστολῆς ὡς ἐγκαινιστῆς μιᾶς νέας βασιλείας καὶ ἐθεώρει ἑαυτὸν ὡς τὸ ὄργανον τῆς νικητηρίου δυνάμεώς του. Αὐτὴ ἡ συνείδησις ἔλαβε τὴν μορφήν τοῦ Μεσσίου, τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, τοῦ ἀνθρώπου τῶν παθῶν. Δέν εἶναι βέβαιον διὰ τὸν Ραντακρίσαν «ἂν ὁ Ἰησοῦς ἐγνώριζέ τι ἀπὸ τὴν ἀρχὴν τῆς ζωῆς του περὶ τοῦ πάθους του μέχρι καὶ αὐτοῦ τοῦ θανάτου του. Πιθανὸν νά ἦλθεν εἰς αὐτὸν ἡ ἀπόφασις αὐτῆ βραδύτερον, μετὰ τὸ ναυάγιον τοῦ πολιτικοῦ του σκοποῦ. Μία κρίσις εἰς τὴν ζωὴν του ἔφερεν εἰς τὴν συνείδησίν του μίαν ἄλλην παράδοσιν, ὅτι ὁ Υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἔπρεπε νά πάθῃ καὶ ὅτι θὰ παρεδίδοτο εἰς τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι θὰ ἐπέβαλον εἰς αὐτὸν τὴν ποινὴν τοῦ θανάτου»²⁶.

Ὁ Ραντακρίσαν θεωρεῖ τοὺς πειρασμοὺς τοῦ Ἰησοῦ ὡς ἀναμνήσεις, τὰς ὁποίας ὁ Ἰησοῦς συνεκράτησεν ἀπὸ τοὺς ἐσωτερικοὺς του ἀγῶνας. Εἰς τὴν θεώρησίν του περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ δέν λησμονεῖ ὁ Ραντακρίσαν νά τονίσῃ, ὅτι αἱ ἀρνητικαὶ περιγραφαὶ τῆς αἰωνίου ζωῆς, τὰς ὁποίας ἀναγιγνώσκουμεν εἰς τὰς Οὐπανισάδας καὶ τὰς βουδδιστικὰς γραφάς, εὐρίσκουν τὴν ἡχὴ τους εἰς τὴν ἐρμηνείαν τοῦ Ἰησοῦ, ὅτι ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ θὰ παρέλθουν. Ἡ ἰδέα τοῦ Ἰησοῦ περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ ἐμφαίνει δύο ἀπόψεις, τὴν μεσσιανικὴν, ἥτις ἀνήκει εἰς τὴν παλαιστινιακὴν παράδοσιν, καὶ τὴν μυστικὴν, ἥτις εἶναι ἡ ἐξέλιξις τῆς Ἰνδικῆς ἰδέας. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ραντακρίσαν

24. "Ενθ' ἄνωτ., σ. 182.

25. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 183.

26. "Ενθ' ἄνωτ., σ. 183.

εἰς τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ διαφιλονεικοῦν παγκοσμιότης καὶ παθητικότης μὲ τὴν ἀποκλειστικότητα καὶ τὴν ἀγωνιστικότητα τῶν Ἰουδαϊκῶν προγόνων του. Εἰς τὴν ἀγωνιώδη καὶ ἔντεχνον προσπάθειάν του νὰ ὑπαγάγῃ τὸν Χριστιανισμόν ἐξ ὀλοκλήρου ἐν ἐξαρτήσῃ ἀπὸ τὰς Ἰνδίας, ἰσχυρίζεται ὁ Ραντακρίσαν, ὅτι «ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Ἰησοῦ μὲ τὸν ἀσκητισμὸν καὶ τὸν τονισμὸν τοῦ ὑπερπέραν, ἔχει ἤδη προβλεφθῆ πολλοὺς αἰῶνας πρότερον ἀπὸ τὰς Οὐπανισάδας καὶ ἀπὸ τὸν Βούδδαν»²⁷, καὶ ὅτι μερικοὶ τῶν εὐγενεστέρων ἠθικῶν διδασκαλιῶν, αἱ ὁποῖαι συνήθως ἰσχύουν ὡς ἰδιαιτέρως χαρακτηριστικαὶ διὰ τὸν Χριστιανισμόν, δὲν εἶναι μόνον διὰ τὸν Χριστιανισμόν χαρακτηριστικαί»²⁸. Ἡ ἀντίληψις τοῦ Χριστοῦ καὶ τῶν στενῶν συνεργατῶν του περὶ τῆς μελλούσης ζωῆς «πρέπει νὰ ἔχῃ προέλθει ἀπὸ ἐκεῖ, ἔνθα ἀνατολὴ καὶ δύσις, μυστικὴ ἐμπειρία καὶ διανοητικὴ θεωρία ὑφίστανται ἀλληλεπίδρασιν»^{28α}. Περισσότερον ὡς θρησκευολόγος καὶ πολὺ ὀλιγώτερον ὡς θεολόγος δὲν δύναται τις νὰ ἀντιληφθῆ τὸν Ραντακρίσαν, ὅταν παρατηρῆ, ὅτι ἡ παράστασις περὶ τῆς παραβολῆς τοῦ Ἰωνᾶ, εἰς τὴν ὁποίαν ἀνάγεται ἡ ἀνάστασις τοῦ Ἰησοῦ, ἔρχεται εἰς ἀντίθεσιν πρὸς ὅτι ὁ Ἰησοῦς πρὸς τὸν ἐπὶ σταυροῦ ληστήν φέρεται νὰ ἀπηύθυνεν. «Ὅταν ἡ προφητεία περὶ τῆς βασιλείας τοῦ θεοῦ, τὴν ὁποίαν γνωρίζομεν καὶ εἰς τὴν ὁποίαν δέον ὅπως ἀναγνωρίσωμεν τὸν Ἰησοῦν ὡς τὸν μεγαλοπρεπέστερον Υἱὸν τοῦ θεοῦ, δὲν ἐπληρώθη, ἤρχισε νὰ κερδίζῃ ἔδαφος τὸ ἐσχατολογικὸν ἀξίωμα. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ραντακρίσαν ὑπερηφάνως ἰσχυρίζεται, ὅτι εἶναι τέκνον τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς λογικῆς — κατὰ τὴν αὐστηρῶς ὑποκειμενικὴν του θεώρησιν—, νομίζομεν, ὅτι τοῦλάχιστον ὑποτιμᾷ τὴν φιλοσοφικὴν του κατάρτισιν, ὅταν ἰσχυρίζεται, ὅτι «περὶ ἐνὸς κενοῦ τάφου ἢ μιᾶς σωματικῆς ἀναστάσεως οὐδαμοῦ φαίνεται νὰ γίνεται λόγος»²⁹. Ἡ ἀπλῆ ἱστορία τῆς ζωῆς καὶ τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ, κατ' αὐτόν, «ἀνεμορφώθη διὰ τῆς ἐμφανίσεως ἐνὸς οὐρανίου ὄντος, τὸ ὁποῖον κατῆλθεν ἐπὶ τῆς γῆς καὶ ἀπεκρύβη ἐν τῇ σαρκίνῃ μορφῇ. Ἡ εἰκὼν τοῦ Ἰησοῦ τῆς μετέπειτα χριστολογίας ἐξήλειψε τὰς γενικὰς γραμμάς τοῦ πνευματικοῦ θεοῦ. Ὁ ἀναστὰς λαμβάνει τὴν θέσιν τοῦ θεοῦ, καὶ ἡ ἐκκλησία ἀντικαθιστᾷ τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ. Ὅπως ὁ ὕψιστος ἐταυτίσθη μὲ μίαν ἱστορικὴν μορφήν, οὕτως ἐξισώθη ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ πρὸς ἓν συγκεκριμένον, ἐμπειρικὸν οἰκοδόμημα, ἐνὸς ἰδιαιτέρας μορφῆς ὀργανισμοῦ»³⁰.

Ἐν συνεχείᾳ ὁ Ραντακρίσαν συγκρίνει τὸν Ἰησοῦν πρὸς τὸν Βούδδαν καὶ ὁμιλεῖ περὶ ἐκπληκτικῶν παρομοιώσεων μεταξὺ τῶν διηγήσεων τῶν εὐ-

27. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 188.

28. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 189.

28α. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 190.

29. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 191.

30. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 191.

αγγελιών και τῆς ζωῆς και διδασκαλίας τοῦ Γοτάμα Βούδδα. Ὁ φιλομαθής, κατ' αὐτόν, δύναται νὰ ἀνέυρη εἰς τὰς συμφωνίας τῆς σταδιοδρομίας ἀμφοτέρων τῶν διδασκάλων τῆς ἀνθρωπότητος ὑλικὸν πρὸς συλλογισμὸν. Παραβλεπομένης «τῆς λυτρωτικῆς δυνάμεως τοῦ πάθους, τὸ χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ δογματικοῦ Χριστιανισμοῦ, ὅτι ὁ κόσμος ἐσώθη διὰ τοῦ σταυρικοῦ θανάτου τοῦ Ἰησοῦ, δὲν ἔχει εἰς τὸν Βουδδισμόν τι τὸ ἀντίστοιχον. Εἰς ὅτι ἀφορᾷ εἰς τὰς ὁμοιότητες, δύνανται νὰ ἀναφερθοῦν ἄλλοι λόγοι ἐκτὸς τοῦ πνευματικοῦ δανεισμοῦ... Ἴσως ἦσαν μεμονωμένα γεγονότα, ἱστορίαι και ἀποφθέγματα, ἀναπόσπαστα μέρη ἐνὸς εὐρέως διαδεδομένου μυθολογικοῦ θησαυροῦ»³¹. Ἀλλὰ «τὰ τέκνα τοῦ δυτικοῦ πολιτισμοῦ», παρατηρεῖ ὁ Ραντακρίσαν, «θεωροῦν τρόπον τινα ἐνοχλητικόν, ἂν ὄχι ἀξιοκαταφρόνητον, νὰ ὁμολογήσουν μίαν ὑποχρέωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐναντι ἐξωχριστιανικῶν πηγῶν, ἰδιαίτερος μάλιστα, ὅταν πρόκειται περὶ τοῦ Ἰνδουισμοῦ και τοῦ Βουδδισμοῦ»³².

Εἰς τὸ τέλος τῆς περιγραφῆς τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ παρατηρεῖ ὁ Ραντακρίσαν τὰ ἀκόλουθα: «Ὁ Χριστιανισμὸς ἤρχισε ταπεινῶς ἀπὸ μίαν ὀμάδα μαθητῶν, οἱ ὅποιοι ἐγνώριζον τὸν ἐπίγειον βίον τοῦ Χριστοῦ και ἐνεθυμοῦντο τὴν ἀποστολὴν τοῦ ἐπαναστατικοῦ προφήτου, ὁ ὅποιος ἐκήρυξεν, ὅτι ἐγγίξει ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ και ἐκάλεσεν εἰς μετάνοιαν. Τὰ εὐαγγέλια διηγοῦνται ὅτι οἱ ἀπόστολοι και οἱ ἄλλοι εἶχον νὰ διηγηθοῦν περὶ τῆς ζωῆς και τῆς διδασκαλίας τοῦ Ἰησοῦ ἢ ἀκριβέστερον ὅτι εἰς τὰς χριστιανικὰς οἰκογενεας και σχολὰς, ὡς γνησία διδασκαλία μερικῶν ἀποστόλων και τῶν φίλων των, εἶχε παραδοθῆ εἰς τὰς μεταγενεστέρας ἐποχάς. Ἡ ἀνθρωπίνη μνήμη εἶναι βραχεῖα και ὡς ἐκ τούτου ἡ δύναμις τῆς φαντασίας ἀφθονος. Τὰ ἱστορικὰ γεγονότα ἐμεγαλοποιήθησαν εὐθύς ἀπὸ τὴν φαντασίαν. Περιστατικὰ τῆς ζωῆς τοῦ Χριστοῦ ἐγένοντο θρύλοι, και δὲν εἶναι ἀπίθανον, ὅτι οἱ εὐαγγελισταὶ εἰς τὴν ἐργασίαν των ἀσυνειδήτως (!) ἔσχον τὴν ἐπίδρασιν ἀπὸ τὴν λατρείαν τοῦ Βούδδα. Ὅταν ὁ Χριστιανισμὸς ἐπέξετάθη εἰς τὸ ρωμαϊκὸν κράτος, συνητήθησαν διάφορα στρώματα, τὰ ὅποια ἐπέφερον ὠρισμένον και σπάνιον στροβιλισμόν εἰς τὴν πίστιν και τὴν θρησκευτικὴν πράξιν»³³.

Εἰς τὴν περιγραφὴν τοῦ προσώπου τοῦ Χριστοῦ ὁ Ραντακρίσαν προσπαθεῖ λίαν ἐπιμελῶς νὰ ἀναφέρῃ μόνον τὰ «ἔχνη ἐπαφῆς» και ὄχι τὰ «σημεῖα ὑπεροχῆς» ἀπὸ τὴν ζωὴν και τὸ ἔργον τοῦ Ἰησοῦ. Ἡ συνεπὴς και ἀπλύτος ἀρμονία μεταξὺ τῆς ζωῆς και τοῦ ἔργου τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἡ θεανδρικότης του, ὁ Σταυρὸς, ὁ Θάνατός Του και ἡ Ἀνάστασις Του εἶναι τὰ ἀσύγκριτα σημεῖα ὑπεροχῆς, τὰ ὅποια ὁ Ραντακρίσαν οὔτε θέλει νὰ ἐνθυμῆται. Ἐξ ἄλλου μὲ τὸ νὰ ἐκφράζη τις προχείρους πιθανότητας, ὡς π.χ. ὅτι «δὲν

31. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 199.

32. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 200.

33. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 201.

εἶναι ἀπίθανος ἢ ἐπίδρασις τῶν Εὐαγγελιστῶν ἀπὸ τὴν λατρείαν τοῦ Βούδδα», χωρὶς νὰ προσαγάγη συγκεκριμένας ἀποδείξεις περὶ αὐτοῦ, τὸ ὀλιγώτερον ποῦ θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἰπώμεν εἶναι, ὅτι δὲν μετέρχεται γνησίαν, ἀμερόληπτον καὶ ἀντικειμενικὴν θρησκευολογίαν, ἀλλ' ἐπιμεμελημένην ὑποκειμενικὴν προχειρολογίαν.

4. Παῦλος, Ἰωάννης, Ἀπολογηταί.

Ὡς ἰσχυρίζεται ὁ Ραντακρίσαν, ὁ ἀποδιδόμενος ὑπὸ τοῦ Παύλου τίτλος εἰς τὸν Ἰησοῦν «ὁ Χριστός», «ὁ Κύριος» εἶναι εἰς τίτλος, ὁ ὁποῖος ἀπεδίδετο εἰς τοὺς αὐτοκράτορας καὶ τοὺς σωτῆρας-θεοὺς τῶν μυστηριακῶν λατρειῶν. Δὲν εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Ραντακρίσαν ἀναφέρει, ὅτι δηλ. διὰ τὸν Παῦλον ὁ Ἰησοῦς ἦτο μόνον ὁ Κύριος καὶ ὄχι Θεός. Ὁ Παῦλος διακρίνει μεταξὺ τῶν Ἑθνικῶν, «οἱ ὅποιοι ἔχουν πολλοὺς θεοὺς καὶ πολλοὺς κυρίους» καὶ τῶν Χριστιανῶν, «οἱ ὅποιοι ἔχουν ἓνα Πατέρα-Θεὸν καὶ ἓνα Κύριον-Ἰησοῦν Χριστόν». Κατὰ τὸν καθιερωμένον τρόπον γίνεται διάκρισις μεταξὺ θεότητος καὶ θεοῦ. Ἀκατάλυτον, αἰωνιότης καὶ ἀορατότης εἶναι αἱ ἰδιότητες τῆς θεότητος. Ὁ εἰς Θεὸς εἶναι ἀσύλληπτος, ἀνεξερεύνητα τὰ κρίματα καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ Του»³⁴, εἶναι «φῶς οἰκῶν ἀπρόσιτον, ὃν εἶδεν οὐδεὶς ἄνθρωπος οὐδὲ ἰδεῖν δύναται»³⁵. Ὁ Ἰησοῦς γίνεται ὁ Λυτρωτῆς-Κύριος, ἢ Ἀρχὴ τῆς λυτρώσεως εἰς τὴν ἐντεῦθεν καὶ πέρα τοῦ τάφου ζωὴν. Ἡ μεσσιανικὴ ἰδέα τῶν Ἰουδαίων ἀναμιγνύεται μετὰ τοῦ Λόγου τῶν Ἑλλήνων. Ὁ Χριστός εἶναι, κατὰ τὴν φράσιν τοῦ Ραντακρίσαν, «ὁ πρωτότοκος τῶν πολλῶν ἀδελφῶν». Οὗτος μὲ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ ἀνεστήθη ἐκ τῶν νεκρῶν εἰς μαρτυρίαν τῆς παγκοσμίου πανανθρωπίνης ἀποστολῆς του. Εἰς τὰς μετέπειτα ἐπιστολάς γίνεται «ἡ εἰκὼν τοῦ ἀοράτου θεοῦ», τὸ ὃν ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον «εἶναι πρὸ πάντων, καὶ τὰ πάντα ἐν αὐτῷ συνέστηκε»³⁶. Κατὰ τὴν γνώμην τοῦ Ἰνδοῦ φιλοσόφου, ἡ βάσις τοῦ παυλείου Χριστιανισμοῦ εἶναι μόνον μία θεώρησις καὶ ὄχι μία ἐξωτερικὴ ἀποκάλυψις. Παρὰ Παύλῳ γίνεται ὁ Ἰησοῦς τὸ κέντρον μιᾶς λατρείας, ἐν τῇ ὁποίᾳ «ἡ βάπτισις καὶ ἡ ἀνάμνησις τοῦ τελευταίου δείπνου καταλαμβάνουν τὴν θέσιν τῶν μυστικῶν μυστηρίων». «Ὅτι ἡ ἔνωσις μετὰ τοῦ θεοῦ διὰ τῆς γεύσεως τοῦ σώματός του δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ, εἶναι μία παλαιὰ διδασκαλία. Τὰ ἔθιμα, τὰ ὁποῖα «ἐλάμβανον χώραν περὶ τὴν μυστικὴν μορφήν τοῦ Διονύσου-Ζαγρέως καὶ παρὰ τοῖς ὁποίοις ὁ ταῦρος ὡς ἐκπρόσωπος τοῦ θεοῦ ἐθυσιάζετο καὶ κατεβροχθίζετο, ἔχουν τὴν ἀφετηρίαν των εἰς τὸ ὅτι ἡ ζωὴ του εἰς αὐτὸ τὸ περιστατικὸν μεταβαίνει εἰς τὴν ζωὴν

34. Ρωμ. II, 33.

35. Α' Τιμ. 6, 16.

36. Κολ. 1, 16-17.

τῶν ὀπαδῶν. Παρ' ὅλον ὅτι τὰ περιστατικά εἶναι σωματικῆς μορφῆς, ἐπενεργοῦν (1) ἐν τούτοις μίαν οὐσιώδη ἀλλαγὴν τῶν συμμετεχόντων, τὴν εἴσοδον τοῦ θεοῦ εἰς τὸ πρόσωπόν των. Ὁ Χριστὸς τῶν Εὐαγγελίων εἶναι μία παραλλαγὴ τῶν Λυτρωτῶν-Θεῶν προηγουμένων ὁμολογιῶν»³⁷.

Ἄντ' ἄλλης ἀπαντήσεως, ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ θέμα τῆς θυσίας ταύρου καὶ τῆς λυτρωτικῆς τῆς ἐπενεργείας, παραπέμπομεν τὸν Ραντακρίσαν εἰς τὸ ἕνατον καὶ δέκατον κεφάλαιον τῆς πρὸς Ἑβραίους ἐπιστολῆς τοῦ Παύλου, ἰδίως δὲ εἰς τοὺς στίχ. 9,13-14 καὶ 10,4. Ἐν ὀλίγοις εὐρίσκομεν, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, παρὰ Παύλου δύο θεωρίας περὶ τοῦ Ὑψίστου (Θεὸς καὶ Χριστὸς), δύο τρόπους γνώσεως, τὴν πραγματικότητα τῆς μυστικῆς ἐμπειρίας, τὴν κατοικίαν τοῦ θεοῦ ἐν τῷ ἀνθρώπῳ, τὴν ἰσότητα ἔναντι ἐθιμοτυπικῆς εὐσεβείας, τὴν μεταστροφὴν ὡς παλιγγενεσίαν, τὴν ἀναγκαιότητα τῆς σταυρώσεως τῆς σαρκός, τὴν λύτρωσιν ὡς τὴν ἐνοποίησιν μετὰ τοῦ Χριστοῦ, ἥτις ὀδηγεῖ εἰς τὴν ἕνωσιν μετὰ τοῦ θεοῦ ἐν συνδυασμῷ μετὰ τῆς ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τὰ κοσμικὰ γεγονότα. Πῶς, κατὰ ποῖον τρόπον καὶ εἰς ποῖον βαθμὸν συνδέονται ταῦτα μετὰ θρησκευτικοῦ (Ἰνδικοῦ) μυστικισμοῦ, δὲν μᾶς ἀναφέρει ὁ Ραντακρίσαν.

Παρὰ τῷ Ἰωάννῃ καταβάλλεται ἀπαξ ἡ προσπάθεια νὰ ταυτισθῇ ὁ ἀνθρώπινος Ἰησοῦς μετὰ τοῦ ἑλληνικοῦ Λόγου. Ὁ Ἰωάννης χρησιμοποιεῖ τὴν γνωστικὴν ὁρολογίαν. Περὶ τοῦ Θεοῦ-Πατρὸς λέγεται, ὅτι εἶναι Φῶς, Ἀγάπη, Πνεῦμα. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ἰησοῦς, κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Ραντακρίσαν, ἐξ αὐτῆς τῆς ἐπόψεως οὐδὲν τοιοῦτον ἀξίωμα ἤγειρε, δὲν εἶναι ἐπιτρεπτόν, τὴν προσωπικότητα τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ νὰ ἐρμηνεύσῃ δι' ἐκφράσεων μιᾶς φιλοσοφίας, τὴν ὁποίαν ὁ ἴδιος δὲν ἐχρησιμοποίησεν. Ὁ θεῖος Λόγος ἐταυτίσθη μὲ τὸν Λόγον τῶν παλαιῶν λατρείων, καὶ ὁ συγγραφεὺς ἀκολουθεῖ τὴν γενικὴν προσπάθειαν, ὅταν οὗτος θεωρῇ τὸν Ἰησοῦν ὡς τὴν ἐνσάρκωσιν ἢ τὴν ἐκδήλωσιν τοῦ αἰωνίου Λόγου ἐν τῇ θεωρίᾳ καὶ τῇ πράξει, ἀπὸ τὸν ὁποῖον ὁ κόσμος ἐδημιουργήθη καὶ συντηρεῖται. Ὁ Ἰωάννης, νομίζει ὁ Ραντακρίσαν, ἐπιρρίπτει τόσον μεγάλην ἀξίαν ἐπὶ τῆς μεταφυσικῆς πλευρᾶς τῆς ζωῆς τοῦ Ἰησοῦ, ὥστε εἰς τὴν παράστασίν του περὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου γίνεται ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ εἶναι ὡς ἐκ τούτου ἠναγκασμένος νὰ υπερασπισθῇ τὴν πραγματικὴν ἀνθρωπίνην φύσιν τοῦ Χριστοῦ.

Οἱ Ἀπολογηταί, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, προσεπάθουν νὰ πείσουν τοὺς συγχρόνους των, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἡ ὑψίστη σοφία καὶ ἀπόλυτος ἀλήθεια, καὶ ἐχρησιμοποιοῦν εἰς τὴν προσπάθειάν των αὐτὴν ἐννοίαν καὶ ὅρους τῆς ἑλληνικῆς διανοήσεως. Οἱ Ἀπολογηταὶ ἐξέλαβον τὴν συνολικὴν παράδοσιν τῆς Παλαιᾶς καὶ Καινῆς Διαθήκης ὡς τὴν τελικὴν ἀποκάλυψιν, αἱ δὲ θεωρίαι των, παρ' ὅλον ὅτι εἰς τὴν οὐσίαν των δὲν ἦσαν ἑλληνικαί, ἐγένοντο ἡ βᾶσις

37. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 235.

τοῦ ἐκκλησιαστικοῦ δόγματος. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία γίνεται παρὰ τοῖς Ἀπολογηταῖς τὸ ἀποκεκαλυμμένον δόγμα.

5. Ἀπόρριψις τῆς ἀξιώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἀπολύτου καὶ τελείας Θρησκείας.

Κατὰ τὴν ἄποψιν τοῦ Ραντακρίσαν, «Ὁ Χριστιανισμὸς ὡς προφητικὴ θρησκεία εἶναι αὐστηρὸς, ἀγωνιστικὸς, ἀσυμβίβαστος, μισαλλόδοξος (μὴ ἀνεκτικὸς), εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὰς μυστικὰς θρησκείας, αἱ ὁποῖαι εἶναι ἔτοιμοι πρὸς ὑποχώρησιν, ἀσχολοῦνται μὲ τὸ ὑπερπέραν καὶ εἶναι εἰρηνικαί. Θρησκεία καταφάσκουσα τὴν προσωπικότητα, θρησκεία ἀργουμένη τὴν προσωπικότητα, ἱστορικὴ καὶ μὴ ἱστορικὴ περὶ θεοῦ ἐμπειρία, Ἀποκάλυψις καὶ Ἐκστασις, Προφητισμὸς καὶ Μοναχισμὸς, διαμόρφωσις καὶ καταστροφή τοῦ κόσμου, Εὐαγγέλιον καὶ ἐκστατισμὸς — αἱ ἐσωτερικαὶ ἀντιθέσεις εἶναι τόσον πολὺ ἰσχυραί, ὥστε δὲν ἔχομεν τὸ δικαίωμα νὰ ἰσχυρισθῶμεν μίαν ταύτισιν οὐσίας ἀμφοτέρων τῶν τύπων». Μετὰ τὴν παράθεσιν χωρίου τοῦ Φρ. Χάιλερ στρέφεται ὁ Ραντακρίσαν ἐναντίον τῆς ἐκ μέρους τοῦ Α. Σβάϊτσερ κριτικῆς τοῦ Ἰνδικοῦ μυστικισμοῦ ὡς ἀπαρνήσεως τῆς ζωῆς καὶ τοῦ κόσμου. Ἡ ἀντιπαράθεσις, κατ' αὐτόν, ὅτι ἡ Ἰνδουιστικὴ σκέψις εἶναι ἀποφατικὴ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, ἡ δὲ χριστιανικὴ σκέψις ἀντιθέτως εἶναι καταφατικὴ τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς, δὲν εἶναι δυνατὸν ἱστορικῶς νὰ θεωρηθῇ ὡς ὀρθή. Δὲν εἶναι εὐκόλον, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, νὰ ἀποδείξωμεν, «ὅτι ἡ χριστιανικὴ σκέψις βασιζέται ἐπὶ τῆς πραγματικότητος τοῦ κόσμου, ἐπὶ τῆς ἀξίας τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς κοινωνικῆς προσφορᾶς».

Ὡς ἱστορικὸς κριτικὸς τοῦ Χριστιανισμοῦ ἀντιπροσωπεύει ὁ Σβάϊτσερ, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, τὴν αὐτὴν ἄποψιν, οἷαν καὶ ὁ J. Weiss, Loisy, καὶ Freier von Hügel, ὅτι ὁ Ἰησοῦς προεφήτευσεν τὴν δευτέραν του ἐμφάνισιν ἐν δόξῃ καὶ τιμῇ, προφητεία, ἡ ὁποία, κατὰ τὴν προσωπικὴν γνώμην τοῦ Ραντακρίσαν, δὲν εἶναι σύμφωνος πρὸς τὴν πραγματικότητα. Ὁ Ραντακρίσαν ἐπιχειρεῖ ὅμως ἀνεπιτυχῶς νὰ χαρακτηρίσῃ τὴν χριστιανικὴν ἠθικὴν, τὴν ὁποίαν ἐδίδαξεν ὁ Ἰησοῦς, ὡς ἀρνητικὴν, ὡς μίαν διδασκαλίαν περὶ μετανοίας, ἡ ὁποία κατὰ τὴν γνώμην του δὲν εἶναι οὐμανιστικὴ ἠθικὴ. Προβάλλων ἐπίσης ἱστορικὰς ἀνακριβείας ἰσχυρίζεται, ὅτι πολλοὶ κοινωνικοὶ Ἰδεαλισταί, αἰεὶ τὴν καρδίαν τῶν ὁποίων ἐμφωλεθεὶ μία πραγματικὴ ἀφιέρωσις εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς ἀνθρωπότητος, ἀποχωροῦν ἐκ τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐξ αἰτίας τῆς ἀσκητικῆς του παραδόσεως»³⁸. Καὶ πάλιν δὲν εἶναι εὐκόλον, εἰς τὸν Ραντακρίσαν νὰ ἀποδείξῃ, ὅτι ἡ κατάφασις τοῦ κόσμου καὶ τῆς ζωῆς εἶναι τὸ κεντρικὸν πρόβλημα τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ὅτι ἡ ἀπάρνησις τοῦ κόσμου καὶ τῆς

38. Ἐνθ' ἄνωγ., σ. 87.

ζωῆς παριστᾶ μόνον μία τυχαίαν ἢ περιφερειακὴν πλάνην. Εἶναι πολὺ δύσκολον εἰς τὸν Ραντακρίσαν νὰ θεωρήσῃ ὡς ὀρθὴν τὴν ἄποψιν τοῦ Σββαίτσερ, ὅτι ὁ χριστιανικὸς τρόπος τῆς ἀρνήσεως δὲν ἀρνεῖται τὸν κόσμον ὡς τοιοῦτον, ἀλλὰ μόνον τὸν πεπερασμένον κόσμον ἐν τῇ ἀναμονῇ τοῦ μελλοντικοῦ καὶ τελείου. Ὁ Χριστιανισμὸς, ὡς καὶ αἱ ἄλλαι ἀνατολικαὶ θρησκείαι, κηρύσσει τὸ Εὐαγγέλιον τῆς ἀπαρνήσεως, τῆς ἀδρανείας καὶ τῆς ἀποχῆς ἐκ τῆς ἐπαφῆς μετὰ τῶν ἐξωτερικῶν πραγμάτων. Ὁ Σταυρὸς σημαίνει, κατ' αὐτόν, ὅτι ἡ πρόοδος δὲν κατορθοῦται ἐκ μέρους ἐκείνων, οἱ ὅποιοι ἀγωνίζονται διὰ τὸν Σταυρόν, ἀλλὰ ἐκείνων, οἱ ὅποιοι πάσχουν δι' αὐτόν.

Οἱ Ἰουδαῖοι, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἐφεῦρον πρῶτοι τὸν Μῦθον, ὅτι μόνον μία θρησκεία εἶναι δυνατὸν νὰ εἶναι ἀληθής. Οἱ Ἰουδαῖοι ἔδωσαν εἰς τὸν Χριστιανισμὸν ἠθικὴν ἐμπάθειαν καὶ τὸ συναίσθημα τῆς ὑπεροχῆς. Ὅταν οἱ ἔλληγισται Ἰουδαῖοι παρέλαβον ἐν Ἱεροσολύμοις τὸν Χριστιανισμὸν καὶ ἐπέξετάθη ὁ Χριστιανισμὸς πέρα τῶν ἐξωιουδαϊκῶν τμημάτων τῆς ρωμαϊκῆς αὐτοκρατορίας, παρέλαβεν ἑλληνορωμαϊκὰς καὶ ἑλληνοανατολικὰς μορφὰς ἐκφράσεως. Προϋποθέτοντες μία θεότητα, ἥτις ἦτο ἀδύνατον νὰ περιγραφῆ, ἐξεπροσώπων τὴν γενικὴν ἀντίληψιν, ὅτι οὐδέποτε εἰς τὸ ἱστορικὸν παρελθὸν ἔζησεν ἐν ὑπερβάλλον ὄν, τὸ ὅποιον κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς ἐπιγείου ζωῆς τοῦ ἀνεκάλυψε, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἐν προσωπικῇ ἐμπειρίᾳ μίαν ὁδὸν ὁδηγοῦσαν ἐκ τῶν βιωτικῶν δυσκολιῶν εἰς τὸ μυστήριον τῆς θείας μακαριότητος... Ὁ Πρωτοχριστιανισμὸς εἶναι μία μυστικὴ θρησκεία, εἰς ρυθμὸς ζωῆς. Οἱ πρῶτοι χριστιανοὶ ἐδημιούργησαν μίαν μυστικὴν κοινότητα, συνηγνῶντο μυστικῶς καὶ ἐγνώριζον ἓνα ἐσωτερικὸν καὶ ἓνα ἐξωτερικὸν κύκλον. Οὐδὲν τὸ φυσικώτερον, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς ἐξηπλώθη εἰς τὸ ἴδιον περιβάλλον καὶ ἐπαρουσίασε τὰ δόγματά του καὶ τὰς ἐπιδιώξεις του διὰ τοιούτων ἐκφράσεων καὶ ὄρων, οἱ ὅποιοι εἰς αὐτὸ τὸ περιβάλλον ἦσαν οἰκεῖοι. Καὶ δὲν ἐκπλήσσει τὸ γεγονός, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ὅτι ἡ χριστιανικὴ Θεολογία ἐχρησιμοποίησεν ἐννοίας καὶ ὄρους τῆς συγχρόνου πίστεως καὶ ὅτι τὸ τυπικὸν τῆς ὑπέστη τὴν ἐπίδρασιν ἀπὸ τὰς μυστικὰς θρησκείας, πρὸς τὰς ὁποίας οἱ πρῶτοι μεταστραφέντες ἔπρεπε νὰ διέκειντο πολὺ φιλικῶς. Καὶ παρατηρεῖ ὁ Ραντακρίσαν, ὅτι «πέρα τούτου τὸ χριστιανικὸν μῆνυμα θὰ εἶχε πιθανῶς ναυαγήσει, ἐὰν δὲν εὑρισκεν εἰς τὴν θρησκευτικὴν ἔρευναν καὶ πίστιν τῆς ἐποχῆς ἐκείνης ἀντίκτυπον»³⁹. «Δὲν δυνάμεθα νὰ εἰμεθα βέβαιοι», λέγει ὁ Ραντακρίσαν, «ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι μία ἀποκεκαλυμμένη θρησκεία, καθ' ὅσον οὐδεὶς φαίνεται νὰ γνωρίζῃ τί ἀπεκαλύφθη — ἢ ἴσως ἕκαστος φαίνεται νὰ γνωρίζῃ, ὅτι ἡ ἰδική του παράστασις περὶ τῆς πίστεως εἶναι ἡ ἀληθὴς ἀποκάλυψις καὶ ὅλα τὰ ὑπόλοιπα εἶναι θανάσιμος πλάνη». Παρ' ὅλον ὅτι τὰ ἀνωτέρω δὲν ἀνταποκρίνονται πρὸς τὴν ἀλήθειαν, φαίνεται ἐκ τῶν πραγμάτων, ὅτι ὁ Ραντακρίσ-

39. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 233.

ναν σφάλλεται μὲ τὸ νὰ ἰσχυρίζηται, ὅτι τὸ ἄτομον (ἕκαστος ἄνθρωπος) «φαίνεται» νὰ μὴ γνωρίζῃ τὸ περιεχόμενον τῆς ἀποκαλύψεως, δεδομένου ὅτι εἶναι παγκοίμως γνωστὸν ὅτι φορεὺς τῆς θείας ἀποκαλύψεως εἶναι ἡ Ἁγία Γραφή καὶ ἡ Ἱερὰ Παράδοσις, διερμηνεὺς δὲ ταύτης εἶναι ἡ Ἐκκλησία ἐν Οἴκουμηνικῇ Συνόδῳ. Αἱ ἐπιστημονικαὶ γνώσεις τοῦ Ἰνδοῦ φιλοσόφου τοῦ δίδουν τὸ δικαίωμα νὰ ἰσχυρίζηται, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς μὲ τὴν λατρείαν τῆς ἀπλῆς ζωῆς καὶ μὲ τὸν τονισμόν τοῦ ὑπερπέραν εἶναι τὸ φυσικὸν καταφύγιον δι' ἄνθρώπους, οἱ ὅποιοι ἀπώλεσαν τὴν ἐμπιστοσύνην εἰς τὰ ὑλικά ἀγαθὰ καὶ τοὺς σκοποὺς τῆς ζωῆς, καὶ οἱ ὅποιοι ἄλλως δὲν ἐγκατέλειψαν τὴν πίστιν εἰς τὰ πνευματικά. Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς διὰ μέσου ὄλων τῶν αἰώνων ἦτο ἡ θρησκεία τῆς Εὐρώπης, δὲν ἐβιώθη εἰσέτι πλήρως ὑπ' αὐτῆς. Ἡ νίκη τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐπὶ τῆς δυτικῆς ζωῆς παραμένει εἰσέτι μία μακρὰ ὄπτασις, καὶ ἡ ἱστορία τῆς χριστιανικῆς ἐκκλησίας εἶναι ἡ ἐξιστόρησις τῆς ὀλίγον κατ' ὀλίγον προσαρμογῆς μιᾶς ἀνατολικῆς θρησκείας πρὸς τὸ δυτικὸν πνεῦμα. Κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, δὲν ἐνίκησεν ὁ ἄχρὸς Γαλιλαῖος, ἀλλὰ τὸ δυτικὸν πνεῦμα. Ὁ Ἰησοῦς ἠσθάνετο, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, μίαν ἀποστροφὴν ἔναντι τοῦ δόγματος καὶ οὐδέποτε ἠνόησε τὰς θεολογικὰς καὶ μεταφυσικὰς περιπλοκάς, αἱ ὁποῖαι συνέβαλον οὐχὶ ὀλιγώτερον εἰς λεπτολογίας, μισαλλοδοξίας καὶ πολιτιστικὰς ἐχθρότητας. Εἰς τὴν ρωμαιοκαθολικὴν καὶ προτεσταντικὴν μορφήν, ἔστω καὶ εἰς διάφορον βαθμόν, ἐγένετο ὁ Χριστιανισμὸς μία αὐθεντικὴ θρησκεία, ἥτις ἔλαβε θέσιν εἰς μίαν παράδοσιν δῆθεν ὑπερφυσικῆς προελεύσεως. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἐκστατικῆς σκέψεως τοῦ ἀμόρφου (θεοῦ) ἔχομεν τὸν ὄρισμόν τῆς θεότητος ὡς ἑνὸς προσωπικοῦ θεοῦ ἢ τῆς ἐνσαρκώσεώς Του. Εἰς τὴν θέσιν τῆς ἰσότητος ἔναντι τύπων καὶ κανόνων συναντῶμεν τὴν ἔξαρσιν καὶ τὸν τονισμόν ἀμφοτέρων. Ἐνῶ ὁ Ἰησοῦς οὐδένα σεβασμὸν ἐπεδείκνυεν ἔναντι τῆς ὀργανώσεως, ἀνεπτύχθησαν ἀπὸ τὴν διδασκαλίαν του ἐπίλεκτα ἐκκλησιαστικὰ συστήματα. Ἐν τῇ προσπάθειά νὰ ἰδρυθῇ ἐν βασιλείῳ, τὸ ὁποῖον δὲν θὰ ἦτο τοῦ κόσμου τούτου, ἐθεμελιώθη ἡ ρεαλιστικωτέρα ἐξ ὄλων τῶν ἐκκλησιαστικῶν κοινοτήτων ἐπὶ τῆς γῆς. Μία τῶν αἰτιῶν, ἥτις ὠδήγησε τὸν Χριστιανισμόν εἰς ἐπιτυχίαν, ἦτο ὁ δογματισμὸς του. Οἱ ἄνθρωποι, λέγει ὁ Ραντακρίσαν, εἶχον καταβληθῆ καὶ εἶχον κορεσθῆ νὰ ἀναζητοῦν συνεχῶς. Ἐκάστη πίστις, ἥτις ὑπέσχετο, νὰ καθησυχάσῃ τὴν συγκεχυμένην ψυχὴν, νὰ παράσχῃ βεβαιότητα ἀντὶ τῆς ἀμφιβολίας καὶ νὰ προσφέρῃ μίαν λύσιν εἰς τὸ πλῆθος συγκεχυμένων προβλημάτων, ἐχαιρετίζετο λίαν προθύμως. Ἀσθενεῖς ἀπὸ τὴν ἀβεβαιότητα τῆς σκέψεως ἐστρέφοντο οἱ ἄνθρωποι λίαν περιέργοι πρὸς μίαν λατρείαν, ἥτις προσέφερον εἰς αὐτοὺς Θεολογίαν ἀντὶ Φιλοσοφίας, Δόγμα ἀντὶ Λογικῆς. Ἡ Λογικὴ δὲν ἠδύνατο νὰ ὑποσχεθῇ τὴν εὐτυχίαν, οὔτε εἰς τὴν ἐντεῦθεν, οὔτε εἰς τὴν ἐκεῖθεν τοῦ τάφου ζωὴν. Ἡ θρησκεία ἄλλως προσέφερε τὴν βεβαιότητα τῆς εὐτυχίας τοῦλάχιστον πέρα τοῦ τάφου. Κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἡ πρακτικωτέρα θρησκεία τοῦ μεγαλυτέρου τμήματος τῆς γῆς σήμερον

παραθέτει ένα κυκεῶνα δεισιδαιμονιῶν καὶ ταμποῦ, πρωτογόνων μύθων καὶ ἀνιστορήτων παραδόσεων, ἀντιεπιστημονικῶν δογμάτων καὶ ἐθνικῶν εἰδώλων. *Mutatis mutandis*, ὅταν εἷς ἄνθρωπος ζῆ ἐντὸς τῆς μαγείας καὶ τῶν εἰδώλων καὶ κατηγορῆ τοὺς ἄλλους — ἐξ ἰδίων κρίνων τὰ ἀλλότρια — ὡς μὴ ἐπιστημονικούς, ὡς δεισιδαίμονας, πρωτογόνους καὶ ὁπαδούς τῶν εἰδώλων, δὲν χρῆζει τοῦλάχιστον ἐπιστημονικῆς ἀπαντήσεως. Τὸ ἀπόλυτον καὶ τέλειον τῆς ἀποκαλύψεως τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι διὰ τὸν Ραντακρίσαν τὶ τὸ ἀδιανόητον, διὸ καὶ ἰσχυρίζεται ὅτι οὐδεμία ὁμολογία πίστεως, ὅσον μεγάλη καὶ συμπεριληπτικὴ καὶ ἂν εἶναι, ἔχει δι' ἑαυτὴν καὶ μόνην ἀπόλυτον ἀξίαν. Προσάγονται ἐκ μέρους τοῦ αἰτιολογίαι, ὅτι αὐτὴ ἢ ἐκείνη ἢ θρησκεία εἶναι ὄργανον τῆς μεγαλυτέρας προόδου καὶ ὡς ἐκ τούτου κατέχει ὑψίστην ἀλήθειαν. Εἶναι δύσκολον νὰ καθορίσωμεν, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, εἰς τί συνίσταται ἡ οὐσία τῆς προόδου καὶ τῆς ὑπεροχῆς. "Ἄν ὑποθέσωμεν ὅτι θὰ ἡδυνάμεθα, δὲν θὰ ἦτο δύσκολον νὰ εἴπωμεν, ὅτι ἡ πρόοδος ἐνὸς λαοῦ ὀφείλεται εἰς τὴν χρησιμοποίησιν ἢ τὴν περιφρόνησιν τῆς θρησκείας. Ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι ἀναμφιβόλως ἢ θρησκεία τῆς Εὐρώπης καὶ τῆς Ἀμερικῆς, εἰς χεῖρας τῶν ὁποίων εὐρίσκεται ἡ ὁδήγησις τοῦ κόσμου· ἀλλὰ δύναται τις, ἐρωτᾷ ὁ Ραντακρίσαν, νὰ ἰσχυρισθῆ, ὅτι ἡ πρόοδος τῶν ἀντιστοιχεῖ εἰς τὴν ἐκπλήρωσιν χριστιανικῶν βασικῶν ἀρχῶν εἰς τὴν κοινωνίαν των; Ἡ Εὐρώπη ἀπέστειλεν εἰς τὸν ἐξωχριστιανικὸν κόσμον ἄνδρας καὶ γυναῖκας ἐτοιμούς πρὸς θυσίαν, οἱ ὅποιοι πρὸς ἐκπλήρωσιν τῆς ἀποστολῆς των ἦσαν πολὺ μορφωμένοι, κυρίως δὲ διὰ νὰ μεταφέρουν πρὸς τὰ ἔξω τὴν πίστιν, ἀλλ' ἐπίσης καὶ νὰ ἀπαλύνουν τὸν ἀνθρώπινον πόνον, καὶ νὰ καλλιετερεύσουν τοὺς ὑλικοὺς ὄρους ζωῆς. Εἶναι ὅμως αὐτὴ ἡ δυνατότης προσφορᾶς μία ἔκφρασις τῆς θρησκείας; ἐρωτᾷ ὁ Ραντακρίσαν. "Ἐχομεν ἀπλῶς καὶ μόνον τὴν καλλιτέραν θρησκείαν, ἐπειδὴ κατέχομεν τὴν δραστηκωτάτην στρατιωτικὴν μηχανήν; Πόσον εἴμεθα πεπεισμένοι περὶ τῆς ἀληθείας τῶν ἀπόψεών μας! Δὲν ὑπάρχει, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, χειροτέρα προκατάληψις ἀπὸ τὴν πίστιν εἰς τὸ ἀλάθητόν μας. "Ὅστις πιστεῖ εἰς τὸν ἐμπειρικὸν λόγον, θὰ πρέπει νὰ ἀναγνωρίσῃ τὴν ἀξίαν τῶν ἄλλων ὁμολογιῶν. Ἡ ὑποχρέωσις μας ἐναντι τῆς θρησκείας ἢ τοῦ ἔθνους μας γενικώτερον δὲν εἶναι μία ὑπόθεσις τῆς θελήσεως ἢ τῆς ἐκλογῆς, ἀλλὰ τοῦ τυφλοῦ πεπρωμένου ἢ τῆς μαζικῆς μεταδόσεως. «Ὅταν ὁ Ἰνδουιστὴς εἰς τὰς ἀκτὰς τοῦ Γάγγη ἀπαγγέλλῃ τὰς Βέδας, ὅταν ὁ Κινέζος βυθίζηται εἰς σκέψεις μελετῶν τὰ Χρονικά, ὅταν ὁ Ἰάπων λατρεύῃ τὸ ἄγαλμα τοῦ Βούδδα, ὅταν ὁ Εὐρωπαῖος εἶναι βέβαιος διὰ τὴν μεσιτείαν τοῦ Χριστοῦ, ὅταν ὁ Ἄραβ εἰς τὸ τέμενος διαβάξῃ τὸ Κοράνιον καὶ ὁ Ἀφρικανὸς ὑποκλίνηται πρὸ τοῦ Φετίχ, τότε ἔχει ἕκαστος ἐξ αὐτῶν ἀκριβῶς τὴν ἰδίαν αἰτίαν διὰ τὴν ἰδιαιτέραν πίστιν του. Ἐκάστη μορφή πίστεως ἀπευθύνεται κατὰ τὸν ἴδιον ἀκριβῶς τρόπον πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν βεβαιότητα καὶ εὐσέβειαν τῶν ὑπηκόων της. Αὕτη εἶναι ἡ πλέον ἐμβριθῆς παράστασις

περὶ Θεοῦ καὶ ἡ τοῦ Θεοῦ πληρεστέρα ἀποκάλυψις εἰς τοὺς πιστούς»⁴⁰. Κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, τὸ ἀξίωμα τοῦ κύρους ἐκάστης θρησκείας βασιζέται μόνον ἐπὶ τοῦ ὅτι οἱ ὄπαδοί των ἔχουν γίνεῖ ὅ,τι ἀκριβῶς εἶναι. Οὗτοι ἐμεγάλωσαν μὲ τὴν θρησκείαν των, ἡ ὁποία ἔγινεν ἐν τμήμα τῆς οὐσίας των. "Ὅπως ἀκριβῶς ἡ πίστις εἰς ἕν ἔθνος ἐξασθενεῖ τὴν πίστιν εἰς τὴν ἀνθρωπότητα, κατὰ τὸν ἴδιον τρόπον θανατώνει καὶ ἡ πίστις εἰς μίαν θρησκείαν τὴν πίστιν εἰς τὰς ἄλλας. Οἱ ὄπαδοι ἐκάστης θρησκείας, λέγει ὁ Ραντακρίσαν, αἰσθάνονται ἐξουσιοδοτημένοι νὰ κάνουν τὴν ὁμολογίαν των ἐξαγωγικὸν ἐμπόρευμα, ὅπως κινεζικὴν πορσελάνην ἢ ἰαπωνικὴν χρωμοτυπίαν. Πολὺ εὐχαρίστως θὰ ἐπεθύμουν οὗτοι, ὥστε ὅλοι αἱ ψυχαὶ νὰ προσελκυσθοῦν εἰς τὴν ὁμοίαν πνευματικὴν μάνδραν. Ὁ Ραντακρίσαν νομίζει, ὅτι ἡ ὑπεραποθήκευσις τῶν διαφόρων θρησκευτικῶν ὁμολογιῶν θὰ μετέβαλλε τὸν κόσμον εἰς μίαν πτωχὴν περιοχὴν. Ἐχομεν τὸ δικαίωμα, ἐρωτᾷ ὁ Ραντακρίσαν, νὰ καταστρέψωμεν ὅ,τι δὲν ἐδιδάχθημεν νὰ σεβώμεθα; Εἶναι ἀπλοῦς πνευματικὸς βανδαλισμὸς νὰ ἐξευτελίῃ τις ὅ,τι εἶναι τὸ ἀκριβότερον διὰ μίαν ψυχὴν, δι' ἕνα λαόν, ὅ,τι ἐπιπόνως διὰ μέσου τῆς ἀρχεγόνου φιλοσοφίας ἀνωκοδομήθη. Μία θρησκεία, ἡ ὁποία ἀναπτύσσει μίαν τόσο μεγάλην σκληροκαρδίαν, καὶ ἡ ὁποία παρατηρεῖ μὲ μίαν ἀδιαφορίαν ἐν τοιοῦτον φυλετικὸν πεπρωμένον, δὲν εἶναι ἀξία οὔτε τοῦ ὀνόματός της. Ἐπειδὴ ἀκριβῶς ἐκάστη θρησκεία εἶναι μία ζωντανὴ κίνησις, δὲν δύναται καμμία νὰ ἀπαιτήσῃ ἀπόλυτον κύρος διὰ τὴν μορφήν καὶ τὸ περιεχόμενον της. Οὐδεμία ἱστορικὴ θρησκεία δύναται νὰ ἰσχύσῃ ὡς ἀπόλυτος καὶ ἀμετάβλητος ἀλήθεια. Ἡ Ἱστορία μάλιστα τοῦ ἀνθρώπου ἐπὶ τῆς γῆς εἶναι ἄνευ σημασίας, ὅταν τὴν συγκρίνωμεν μὲ τὴν ἡλικίαν τῆς παλαιότερας ὀροσειρᾶς. Εἶναι ἀκριβῶς δι' αὐτὸ παράτολμον νὰ ὑποθέσωμεν, ὅτι ἡμεῖς εἰς αὐτὴν τὴν μικρὰν χρονικὴν περίοδον ἐφθάσαμεν εἰς ἀπόλυτον καὶ ὀριστικὴν ἀλήθειαν.

"Ὅταν ὁ Χριστιανισμὸς ἐξῆλθε τῶν ὄριων τοῦ Ἰουδαϊκοῦ περιβάλλοντος, ἔκαμε γνωριμίαν μὲ τὰς θρησκευτικὰς ὁμολογίας καὶ τὰ ἦθη τοῦ ἑλληνορωμαϊκοῦ κόσμου. Τὰ Χριστούγεννα ἦσαν πρωταρχικῶς ἡ ἐθνικὴ εορτὴ τοῦ χειμερινοῦ Ἡλιοστασίου. Ὁ σύνδεσμός της πρὸς τὰ δένδρα ἀνάγεται εἰς ἐποχὴν, κατὰ τὴν ὁποίαν τὰ δένδρα ἐνοοῦντο ὡς αἰσθανόμενα ὄντα καὶ ὡς προφητεύοντα τὴν θέλησιν καὶ τὴν σοφίαν τῶν θεῶν. Τὰ διάφορα παιδικὰ παιχνίδια, ὡς «κοῦκλες» κ.λ.π., τὰ ὁποῖα ἀναρτῶμεν χάριν τῶν παιδῶν εἰς τὸ δένδρον τῶν Χριστουγέννων, ἐνθυμιζοῦν τὸ χωρίον τοῦ Βιργιλίου («Γεωργικά»), εἰς τὸ ὁποῖον ὁ ποιητὴς περιγράφει, πῶς οἱ γεωργοὶ τῆς ἐποχῆς του πρὸς τιμὴν τοῦ θεοῦ Βάκχου ἀνήρτων διαφόρους εἰκονικὰς παραστάσεις ἀπὸ ὑψηλὰς πύκας καὶ τὰς ἀφηναν νὰ κινουῦνται. Ἡ λατρεία τῆς μητρὸς καὶ τῶν πολλῶν Ἁγίων τοῦ ρωμαϊκοῦ ἡμερολογίου μᾶς μεταφέρει εἰς τὸν ἐθνικὸν κόσμον. Εἰς

40. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 341.

τὴν Ἐλευσίνα εἰς τὴν θέσιν τοῦ ναοῦ τῆς Δήμητρος ἀνωκοδομήθη μία ἐκκλησία τοῦ ἁγίου Δημητρίου. Οὐδεὶς, οἰκεῖος πρὸς τὴν λατινικὴν, ρωσικὴν ἢ ἀνατολικὴν μορφήν τοῦ Χριστιανισμοῦ, δύναται νὰ παραμείνῃ ἄθικτος ἀπὸ τοὺς συμβιβασμοὺς τοῦ Χριστιανισμοῦ μὲ τὰ προηγούμενα θρησκευτικὰ συστήματα. Ἡ ἐπίδρασις ἐπὶ τοῦ Χριστιανισμοῦ εἶναι μία ἐνδιαφέρουσα ἔρευνα, καθ' ὅτι, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἡ ἔρευνα αὕτη θὰ ἀφήσῃ νὰ γίνῃ φανερὰ ἡ διαφωνία μεταξὺ τῆς παραδόσεως καὶ τῆς ἐμπειρίας εἰς τὴν ψυχικὴν διάθεσιν τοῦ χριστιανοῦ.

Ἡ παραδοσιακὴ τοποθέτησις εἶχεν μία μακρὰν ἱστορίαν. Αὕτη ἐχρησιμοποίησε πολιτικὴν δύναμιν εἰς τὸν σκοπὸν τοῦ θρησκευτικοῦ προσηλυτισμοῦ. Ἀντιπροσωπεύεται σήμερον ἀπὸ τὸν Κ. Barth καὶ τὴν γνωστὴν «Διαλεκτικὴν Θεολογίαν» του. Οὗτος καυτηριάζει τὰς ἐξωχριστιανικὰς θρησκείας ὡς ἐχθροὺς τοῦ χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος κατ' οὐδένα τρόπον καὶ ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἐπιτρέπεται «νὰ βρυχᾶται μετὰ τῶν λύκων». Ἡ ἀπάντησις ἐνὸς γνησίου χριστιανοῦ ἐπὶ τῶν ἄλλων ὁμολογιῶν πρέπει νὰ εἶναι ἐν μισαλλόδοξον Ὅχι! Γράφει ὁ Barth: «Γνωρίζει ὁ Χριστιανισμὸς πόσον πολὺ ἐδοκιμάσθη, διὰ μιᾶς ἀπαισίας προδοσίας τῆς ἰδίας οὐσίας νὰ ἀποφύγῃ τὴν ἀπειλητικὴν διαφωνίαν μὲ τὰς ξένας θρησκείας; Γνωρίζει ὁ Χριστιανισμὸς ὅτι τοῦτο δὲν ἐπιτρέπεται νὰ γίνῃ; Δυνάμεθα νὰ ἐρωτήσωμεν: Γνωρίζει ὁ Χριστιανισμὸς ὅτι ἐν οὐδεμιᾷ περιπτώσει ἐπιτρέπεται νὰ συμπορευθῆται μετὰ τῶν λύκων»; Διὰ τὸν Κ. Barth εἶναι βέβαιον, ὅτι τὰ σποραδικὰ ἴχνη καὶ αἱ παραστάσεις περὶ θεοῦ, αἱ ὁποῖαι εὐρίσκονται εἰς τὰς ἄλλας θρησκείας, δὲν εἶναι μία προετοιμασία διὰ τὴν πλήρη ἀποκάλυψιν ἐν Χριστῷ, ἀλλὰ εἶναι παραπλανήσεις. Κατὰ τὴν ἀποψιν τοῦ Ραντακρίσαν, «εἶναι δυνατὸν ἐνταῦθα ὁ Karl Barth νὰ εὐρίσκῃ ὁμωφωσίαν εἰς τοὺς ὀρθοδόξους κύκλους, ἢ γενικὴ ὁμωψίαν χριστιανικῆς παράδοσις δὲν εὐρίσκεται μὲ τὸ μέρος του. Ἀκόμη καὶ εἰς τὴν Παλαιὰν Διαθήκην δὲν κατεστράφησαν αἱ ἀνατολικαὶ λατρεῖαι, ἀλλὰ διεμορφώθησαν. Οἱ Προφῆται βεβαίως ἀπέριψαν τὴν λατρείαν τῆς Βασιλίσσης τῶν Οὐρανῶν, παρὰ ταῦτα αὕτη ἐπέστρεψεν εἰς τὴν μορφήν τῆς Παρθένου Μαρίας». Ὅταν ἐκφράξῃ τις τοιαύτας ἀπόψεις, ὅπως καὶ ὁ Ραντακρίσαν, ἀποδεικνύει πόσον πολὺ ἔχει μελετήσῃ τὸν Χριστιανισμὸν! «Ὅσαδοὶ τῆς διδασκαλίας περὶ τοῦ τριαδικοῦ θεοῦ ὁμιλοῦν μετὰ ταχυδακτυλοουργίας διὰ λέξεων, ὅτι πιστεύουν εἰς ἓνα θεόν, καὶ τὸ κυριώτερον, τὸ ὁποῖον ἐνταῦθα ἐλέχθη εἶναι ἡ ἐξήγησις, ὅτι πρόκειται περὶ μυστηρίου, τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι δυνατὸν νὰ ἐξηγηθῇ διὰ τῆς ἀπλῆς λογικῆς». «Εἶναι δύσκολον, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, νὰ συλλάβωμεν τὴν πραγματικὴν διαφορὰν μεταξὺ τῆς προσευχῆς πρὸς τὴν Παναγίαν, τοὺς Ἁγίους καὶ Ἀγγέλους καὶ τῆς λατρείας μικροτέρων θεοτήτων ὡς συμβόλων τοῦ Ὑψίστου». Ἡ ἀπάντησις ἐνταῦθα εἰς τὸ δύσκολον ἐρώτημα τοῦ Ραντακρίσαν, εἶναι ὅτι ἀκριβῶς ἡ Μήτηρ τοῦ Θεοῦ, οἱ Ἅγιοι καὶ Ἄγγελοι δὲν εἶναι σύμβολα τοῦ Θεοῦ, οὔτε ἔχουν τὰ αὐτὰ χαρακτηριστικά,

τὰ ὅποια ἔχουν οἱ πολλοὶ θεοὶ εἰς τὸ πάνθεον τοῦ ἔθνισμοῦ ἐν ἀναφορᾷ πρὸς τὸν Ὑψιστον Θεόν. Ἡ χριστιανικὴ διδασκαλία, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, «δὲν ἀνεπτύχθη εἰς ἓνα κενὸν χῶρον, εἰς μίαν ἄμεσον ἐπικοινωνίαν τῆς ψυχῆς μετὰ τοῦ θεοῦ. Ἀνεφύη εἰς ἓνα κόσμον ἀνταγωνιστικῶν αἰρέσεων καὶ ἀντιπάλων ὁμολογιῶν καὶ ἐχρησιμοποίησεν ὅ,τι τῆς προσεφέρθη. Ἡ Παλαιστίνη συνεισέφερεν τὴν Ἡθικὴν καὶ τὸν Μονοθεϊσμόν, ἡ Ἑλλάς Τέχνην καὶ Φιλοσοφίαν, ἡ Ρώμη τάξιν καὶ ὀργανοποίησιν, ἡ Ἀνατολὴ τὸν Μυστικισμόν καὶ τὸ προτέρημα διὰ τὴν λατρείαν τοῦ θεοῦ. Οἱ μεγάλοι ἐκκλησιαστικοὶ Πατέρες, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, δὲν περιεφρόνουν τὰς ἐξωχριστιανικὰς θρησκείας κατὰ τὸ παράδειγμα τοῦ Barth. Ὁ Κλήμης ἦτο ὄχι μόνον ἐκκλησιαστικὸς Πατήρ, ἀλλὰ καὶ εἰς μεμορφωμένος φιλόσοφος, ὅστις ἐπενέδυσεν τὴν νέαν θρησκείαν μὲ θαρραλέας μορφὰς ἐλληνικῆς σκέψεως». «Ὅ,τι ὀνομάζεται χριστιανικὴ Θρησκεία», λέγει ὁ Αὐγουστῖνος, «ὑπῆρχεν ἤδη εἰς τοὺς ἀρχαίους καὶ εἰς ἐκάστην ἐποχὴν, ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τοῦ ἀνθρωπίνου γένους μέχρι καὶ τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ Χριστοῦ. Ἀπὸ τῆς ἐποχῆς ταύτης καὶ ἐντεῦθεν ἤρχισεν ἡ ἀληθὴς Θρησκεία, ἡ ὅποια ὑπῆρχε, νὰ ὀνομάζηται Χριστιανισμὸς. Μία δευτέρα ἄποψις ἀναγνωρίζει τὸ θρησκευτικὸν στοιχεῖον εἰς τὰς ἄλλας θρησκείας, ἰσχυρίζεται ὅμως, ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς εἶναι τὸ ἀποκορύφωμα τῆς θρησκευτικῆς ἐξελιξέως. Εἶναι ἡ κορωνὴ καὶ τὸ πλήρωμα τῆς Θρησκείας τῆς ἀνθρωπότητος, τὸ κριτήριον, μὲ τὸ ὅποιον πρέπει νὰ κρῖνονται αἱ ἄλλαι θρησκείαι. Ἐνῶ κατὰ τὴν πρώτην ἄποψιν ἡ ἐπενέργεια τοῦ Πνεύματος εἰς τὰς ἄλλας θρησκείας δὲν ἀναγνωρίζεται, ὁμολογεῖται ὅμως, ὅτι καὶ ἄλλοι ἀνεζήτουν νὰ γνωρίσουν τὸν θεὸν καὶ νὰ πράξουν τὸ θέλημά του. Παρ' αὐτοῖς ὅμως πρόκειται κυρίως περὶ προετοιμασιῶν διὰ τὴν χριστιανικὴν Θρησκείαν, ἡ ὅποια εἰς τὸ εἶδος τῆς εἶναι μοναδική». Κατὰ τὴν διατύπωσιν τοῦ Ραντακρίσαν, ἡ διαφορὰ μεταξὺ Χριστιανισμοῦ καὶ οἰασδήποτε ἄλλης θρησκείας εἶναι μεταξὺ μιᾶς ἀρίστης καὶ μιᾶς καλῆς, καὶ ὅτι τὸ καλὸν εἶναι ἐχθρὸς τοῦ ἀρίστου. Ἀληθεῖα καὶ νοθεῖα «παρατάσσονται ἡ μία ἐναντίον τῆς ἄλλης. Ὅπως δὲν χρειάζεται ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἴσεται πλήρως ἀπομεμονωμένος ἀπὸ τὰς ἄλλας θρησκείας, οὔτε ὅμως ἐπιτρέπεται νὰ θεωρῆται μόνον ὡς σχετικῶς ὑπεροχος, ὡς μία δηλαδὴ μεταξὺ τῶν πολλῶν, ἀνθρωπίνῃ προσπάθειαν»⁴¹. Ἀμφότεραι αἱ ἀντιλήψεις εἶναι χαρακτηριστικαὶ δι' ἱεραποστολικὰς θρησκείας. Ἐκάστη ἀπαιτεῖ μετὰ πλήρους εὐλικρινείας, ὅτι αὐτὴ καὶ μόνον εἶναι τὸ ἀληθὲς φῶς, ἐνῶ αἱ ἄλλαι εἶναι φωσφορίζοντα ἀντικείμενα, τὰ ὅποια μᾶς τυφλώνουν ἐναντι τῆς ἀληθείας καὶ μᾶς ἀπομακρύνουν ἀπὸ αὐτῆν. Ὅσαυκίς προσπαθεῖ ὁ Χριστιανισμὸς νὰ ἐπιδείξῃ ὀλίγην κατανόησιν, παρέχει συγχρόνως τὴν διαβεβαίωσιν, ὅτι τὸ φῶς τῆς πίστεώς του ἐν σχέσει πρὸς τὸ τῶν ἄλλων εἶναι ὅπως ὁ ἥλιος διὰ τοὺς ἀστέρας, καὶ ὅτι τὰ μικρότερα φῶτα μόνον τόσον ἐπιτρέπεται

41. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 359.

νά γίνουν άνεκτά, όσον άρκοϋνται εις μίαν ύποδεστέραν θέσιν»⁴². Είς ηύξημένος άριθμός χριστιανών όμολογοϋν μίαν τρίτην άντίληψιν, κατά την γνώμην του Ραντακρίσαν, την άντίληψιν τών Ίνδουιστών, ήτις άπορρίπτει κατηγορηματικώς τόν προσηλυτισμόν. Οί Σύροι Χριστιανοί, οί όποιοι άντιπροσωπεύουν την μακροτέραν χριστιανικήν παράδοσιν εις τάς Ίνδίας, πράττουν τó ίδιον. Μεταξύ τών τελευταίων έκχριστιανισθέντων κερδίζει ή άποψις αύτη έδαφος. Τó διεθνές συνέδριον Ίεραποστολής έξήγησε κατά την συνεδρίαν του εις Ίεροσόλυμα τó 1928: «Ήμείς επιθυμοϋμεν νά άπορρίψωμεν άνεπιστηπτι έκαστον ίγνος ένός θρησκευτικού ίμπεριαλισμοϋ, ό όποίος προσπαθεϊ δόγματα και θρησκευτικά ήθη νά επιβάλλη εις άλλους, επί σκοπῶ νά προετοιμάση τάς ψυχάς των εις τά δῆθεν συμφέροντά των. Ήμείς ύπακούομεν εις ένα Θεόν, ό όποίος σέβεται την θέλησιν μας, και επιθυμοϋμεν νά πράξωμεν τó ίδιον και διά τούς άλλους»⁴³. Ή έκθεσις καλεϊ τάς έξωχριστιανικάς θρησκείας, νά συνδέσουν τάς δυνάμεις των με εκείνας τοϋ Χριστιανισμοϋ, έναντίον τών άρνητών τοϋ θεοϋ και τοϋ κόσμου τοϋ πνεύματος. «Καλοϋμεν τούς όπαδούς τών έξωχριστιανικών θρησκείων, νά παραμείνουν σταθεροί εις την πίστιν των πρós τó άθέατον και αιώνιον έναντι τοϋ άναπτυσσομένου Ύλισμοϋ τοϋ κόσμου και νά συνεργασθοϋν μαζί μας έναντίον όλης τῆς δυστυχίας τῆς έκκοσμηκείσεως»⁴⁴. Ή έκθεσις αύτη άποδεικνύει, κατά τόν Ραντακρίσαν, τοιαύτην κατανόησιν διά την άηληπισμένην πτωχείαν τῆς άνθρωπότητος, οίαν και διά τόν άδελφικόν σύνδεσμον όλων τών πιστών εις τά βάθη τοϋ πνεύματος. Ύπάρχουν λοιπόν τρεϊς θέσεις, μία δεξιά, μία μεσαία και μία άριστερά, τάς όποίας λαμβάνουν οί χριστιανοί Ίεραπόστολοι έναντι άλλων θρησκείων. Ένταϋθα ώς συνήθως εύρίσκονται αϊ μελλοντικά έλπίδες επί τῆς άριστεράς πτέρυγος τών έλευθέρων και οϋχι εις τούς άντιδραστικούς ή τούς συντηρητικούς. Είμεθα ικανοί νά όδηγήσωμεν εις άγάπην εκείνους, οί όποιοι ειλικρινώς πιστεύουν εις τόν θεόν και θέλουν νά πράττουν τó θέλημά του. Προσπαθοϋντες έπομένως θεολογικώς νά εκκαθαρίσωμεν ό εις τόν έτερον, τó μόνον τó όποϊον επιτυχάνομεν εϊναι νά κλονίζωμεν την πίστιν τών άνθρώπων εις τόν θεόν. Έάν αϊ μεγάλοι θρησκείαι συνεχίζου νά σπαταλοϋν τάς δυνάμεις των εις ένα άδελφοκτόνον άγῶνα, άντι νά βλέπωνται ώς συναδελφωμένοι συνεταϊροι εις την ύψιστην άποστολήν, νά προαγάγου δῆλον ότι την πνευματικήν ζωήν τών άνθρώπων, τότε δέν ύπάρχει έμπόδιον εις την φυλετικήν προέλασιν ένός κοσμικοϋ Ούμανισμοϋ και ένός ήθικοϋ Ύλισμοϋ. Είς ένα άκατάπαυστον, έξηρθρωμένον κόσμο, ό όποίος εϊναι εις μίαν έκτασιν άπιστος, κατά τρόπον άγνωστον εισέτι εις ήμάς, εις ένα κόσμο, εις τόν όποϊον σκοτεινή αύταπάτη προβάλλει τó άνταγωνιστι-

42. Ένθ' άνωτ., σ. 359.

43. The World of Christianity, p. 10.

44. The World of Christianity, p. 14.

κόν της ἀξίωμα ἐπὶ τῆς ὑποταγῆς τοῦ κόσμου, δὲν ἐπιτρέπεται ἡμεῖς εἰς τὴν ἀπόφασίν μας νὰ γίνωμεν μετέωροι, ὅτι ἡ ὅλη ἀνθρωπότης δύναται νὰ γίνη εἰς ἡνωμένους λαός, ἔπου Μωαμεθανός καὶ Χριστιανός, Βουδδιστῆς καὶ Ἰνδουιστῆς πρέπει νὰ συνυπάρχουν, συνδεδεμένοι εἰς μίαν κοινὴν ἀφιέρωσιν ἔχι εἰς τι τὸ παρελθόν, ἀλλὰ εἰς τι τὸ μελλοντικόν, ἔχι εἰς ἓν φυλετικὸν παρελθόν ἢ εἰς μίαν γεωγραφικὴν κοινότητα, ἀλλὰ εἰς τὸ μέγαλον ὄνειρον μιᾶς πανανθρωπίνης κοινωνίας μετὰ μιᾶς παγκοσμίου θρησκείας, τῆς ὁποίας αἱ ἱστορικαὶ ὁμολογίαι νὰ εἶναι διακλαδώσεις ἐξ αὐτῆς. Ἡμεῖς πρέπει ἐν ταπεινοφροσύνῃ νὰ ἀναγνωρίσωμεν τὸν μερικὸν καὶ ἑλλιπῆ χαρακτῆρα τῆς ἡμετέρας ἀπομεμονωμένης παραδόσεως καὶ νὰ ἀναζητήσωμεν τὴν προέλευσίν της εἰς τὴν παράδοσιν τῆς ἀνθρωπίνης γενεᾶς, ἐξ ἧς αὕτη προῆλθεν⁴⁵.

IV. Συγκεφαλαίωσις.

1. Ἡ Θρησκεία τοῦ Μέλλοντος.

Παρ' ὅλον ὅτι ὁ Ραντακρίσαν ἀντιπροσωπεύει τὴν γνώμην, ὅτι ἡ θρησκεία σήμερον εἰς τὴν ζωὴν τῶν ἀνθρώπων ἢ εἰς τὰς δημοσίας ὑποθέσεις δὲν εἶναι πλέον μία ἐνεργὸς δύναμις, καὶ παρ' ὅλον ὅτι οὗτος ἰσχυρίζεται, ὅτι ὁ κόσμος θὰ ἦτο πολὺ θρησκευτικώτερος (!) ἐὰν ἀπεμακρύνοντο ἀπ' αὐτοῦ ὅλαι αἱ θρησκείαι, προσπαθεῖ νὰ ἀντικαταστήσῃ τὴν θρησκείαν τοῦ δόγματος διὰ τῆς Θρησκείας τῆς ζωῆς, καὶ τὴν πίστιν εἰς τὸ ἔθνος καὶ τὴν πατρίδα διὰ τῆς ὑποταγῆς εἰς μίαν παγκόσμιον κοινωνίαν. Ἐὰν ὅμως ἡ θρησκεία πρέπει νὰ ἀνανεωθῇ, ἡ ἀνανέωσις αὕτη πρέπει νὰ βασισθῇ εἰς ἀποδεδειγμένην ἀλήθειαν. Ὁ Ραντακρίσαν νομίζει ἀκόμη, ὅτι αἱ δυστυχίαι εἰς τὴν θέσιν μας αὐτὴν προέρχονται ἐκ τοῦ ὅτι εἰς τὴν θέσιν τοῦ Θεοῦ εἰσῆλθεν ἡ Θρησκεία, μία ἀλάθητος ἐκκλησία ἢ γραφὴ εἰς τὴν θέσιν τῆς ἀνθρωπίνης προσπαθείας. Ὅ,τι ἡμεῖς χρειαζόμεθα, εἶναι μία θρησκεία τῆς ἐλευθερίας, ἡ ὁποία κεντρίζει τὴν πίστιν καὶ ἔχι τὸν φόβον, τὴν ἐλευθέραν ὄθησιν καὶ ἔχι τὸν φορμαλισμόν, τὴν πλημμυρισμένην ζωὴν καὶ ἔχι τὴν μονοτονικὴν μηχανικότητα, τὴν μηχανοποίησιν τῆς ψυχῆς, δηλαδὴ τὸν δογματισμόν, καὶ ἔχι τὴν μηχανοποίησιν τῶν τελικῶν σκοπῶν, τούτεστι τὴν ὁμοιομορφίαν. Ὁ Οὐμάνισμὸς εἶναι, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ἡ θρησκεία τῆς μεμορφωμένης πλειονότητος τῆς σήμερον. Οἱ περισσότεροι ἀπὸ ἡμᾶς, οἱ ὅποιοι δηλώνουν, ὅτι εἶναι θρησκέοντες, πράττουν τοῦτο ἀπὸ καθαρὰν συνήθειαν, αἰσθηματικότητα ἢ ἄνεσιν. Ἡμεῖς ἀποδεχόμεθα τὴν θρησκείαν μας ὅπως τὴν τράπεζαν τῆς Ἀγγλίας ἢ τὴν αὐταπάτην τῆς προόδου. Ἡ ρῆξις μας εἶναι τόσον βαθεῖα, ὥστε οὐδεμία ὀργανωμένη θρησκεία εἶναι εἰς θέσιν νὰ ἀποκαταστήσῃ τὴν ἀπολεσθεῖσαν ἐνότητα. Ὁ

45. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 362.

φιλόσοφος ἀπολογητῆς τοῦ Ἰνδουισμού ἀναμένει μία ζωντανὴν θρησκείαν, μία πλήρη φιλοσοφίαν, ἡ ὁποία θὰ θέσῃ τὰς βάσεις τῆς νέας ἀπὸ κοινοῦ ζωῆς, θὰ προτείνῃ τὸ σχέδιον διὰ τὴν ζωὴν, τὴν ὁποίαν οἱ ἄνθρωποι θὰ ἀκολουθήσουν ἐν αὐτοσεβασμῷ καὶ δημιουργικῇ χαρᾷ. Χρειαζόμεθα μία θρησκείαν, τονίζει ὁ Ραντακρίσαν, ἡ ὁποία θὰ εἶναι τόσον ἐπιστημονικὴ ὅσον καὶ οὐμανιστικὴ. «Θρησκεία, Ἐπιστήμη καὶ Οὐμανισμὸς ἦσαν εἰς τὴν ἀρχαίαν Ἰνδίαν ἀδελφαί. Εἰς τὴν Ἑλλάδα ἦσαν σύμμαχοι. Αὗται πρέπει καὶ σήμερον νὰ ἐνωθοῦν μετ' ἀλλήλων, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐλξώμεν πρὸς ἡμᾶς ἐκείνους, οἱ ὅποιοι εἶναι ἀδιάφοροι ἔναντι τόσον τῆς ὀργανωμένης θρησκείας ὅσον καὶ τοῦ ἀθεϊσμοῦ, τόσον τοῦ Ὑπερφυσικοῦ ὅσον καὶ τοῦ Μηδενισμοῦ. Χρειαζόμεθα μία πνευματικὴν πατρίδα, εἰς τὴν ὁποίαν θὰ δυνάμεθα νὰ ζῶμεν χωρὶς νὰ προδίδωμεν τὸ ὑπόλοιπον τῆς λογικῆς καὶ τῶν ἀναγκαιοτήτων τῆς ἀνθρωπότητος. Σεβασμὸς πρὸ τῆς ἀληθείας εἶναι μία ἠθικὴ ἀξία. Εἶναι πολυτιμότερα ἀπὸ τὸν Βούδδαν καὶ τὸν Ἰησοῦν. Ἡ Ἀλήθεια ἴσταται εἰς ἀντίθεσιν οὐχὶ πρὸς τὴν λογικὴν ἢ τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, ἀλλὰ πρὸς τὸ δόγμα καὶ τὴν ἀπολιθωμένην παράδοσιν. Δὲν δυνάμεθα πλέον νὰ θέσωμεν τὴν ὑπόθεσιν τῆς θρησκείας ἐπὶ δογματικῆς μεταφυσικότητος»⁴⁶. Ἡ πνευματικὴ αὕτη θρησκεία τοῦ Ἰνδοῦ φιλοσόφου βασιζέται ἐπὶ μιᾷ ἐμπιστοσύνης, ὅτι αὗται αἱ ἀξίαι διὰ τὸν ἄνθρωπον ἀναγνωρίζονται κατὰ τὴν ἀπεριόριστον ὑποταγὴν τῆς λογικῆς, τῆς θελήσεως καὶ τῶν αἰσθημάτων εἰς τὸν μεγάλον σκοπὸν, ἐπὶ μιᾷ πλήρους ἰσοτιμίας ἔναντι τῆς συνήθους ἐκτιμήσεως γενεῶν, φυλῶν καὶ ἐθνῶν καὶ ἐπὶ μιᾷ ὑποταγῆς εἰς τὸ ἰδεώδες μιᾷ παγκοσμίου κοινωνίας. Αἱ ἀξίαι αὗται εἶναι ἀάληθῶς τμήματα τῆς ἀληθείας, ὅσον ἐχθρικῶς καὶ ἂν φαίνονται εἰς τὰς ὀρθοδοξίας. Αὗται εἶναι ἡ γενικὴ περιουσία τῶν μεγάλων θρησκειῶν, ὅσον καὶ ἂν εἶναι ἀναμειγμένα μετὰ δεισιδαιμονικῶν μειονεκτημάτων καὶ ἀσημάντων πραγμάτων. Ἡ παγκοσμιότης τῶν μεγάλων γεγονότων θρησκευτικῆς ἐμπειρίας, ὁ ὑψηλὸς βαθμὸς τῆς ὁμοιότητός των ὑπὸ τὰς διαφόρους προϋποθέσεις τῶν γενεῶν καὶ τοῦ χρόνου μαρτυροῦν τὴν συνεχῆ ἐνότητα τοῦ κεντρικοῦ πνεύματος. Οἱ ὁπαδοὶ αὐτῆς τῆς πίστεως, εἶναι οἱ πολῖται τοῦ μὴ δεδημιουργημένου εἰσέτι κόσμου, ὁ ὁποῖος ἀκόμη ἡσυχάζει εἰς τὴν μητρικὴν κοιλίαν τοῦ χρόνου. Οὗτοι ἀνήκουσιν εἰς μίαν ἐκτεταμένην κίνησιν. Ὁ ναὸς των δὲν εἶναι ἡ ἐκκλησία μιᾷς αἰρέσεως, ἀλλὰ ἐν γιγαντιαῖον πάνθεον. Οἱ πιστοὶ αὐτῆς τῆς κοινότητος δὲν εἶναι ἐκκεντρικὰ καὶ μεμονωμένα ὄντα, ἀλλὰ διεσκορπισμένα μὲν εἰς τὸν χῶρον, ἠνωμένα ὁμῶς εἰς τὸν ἀγῶνα καὶ τὰ ἰδεώδη, καὶ ὁ ἀριθμὸς των θὰ ἠῦξανεν, ἐὰν τὰ ἐρριζωμένα ἐνδιαφέροντα καὶ αἱ θρησκευτικαὶ πεποιθήσεις ἤθελον παραμερισθῆ. Ὁ Μυστικισμὸς ὑπολανθάνει εἰς τὸ ὑποσυνείδητον. Εἶναι ἐκεῖνο, τὸ ὁποῖον ὅλοι οἱ εἰλικρινεῖς ἄνθρωποι ὀνειρεύονται, καὶ τὸ ὁποῖον ἡ γῆ μέχρι τῶρα δὲν ἐγνώρι-

46. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 307.

σεν. Εὐρίσκεται ἀκόμη καθ' ὁδὸν καὶ εἶναι θεατὸν εἰς τὸν ὀρίζοντα»⁴⁷. Οἱ μοντερνισταὶ εἰς ἐκάστην θρησκείαν, λέγει ὁ Ραντακρίσαν, προετοιμάζουν τὴν ὁδόν. «Οἱ E. Troeltsch καὶ Dr. Inge διευκρινίζουν ὅτι ὁ Χριστιανισμὸς, ἐὰν σωθῆ ἀπὸ τὸν φορμαλισμὸν καὶ τὴν ὑπερβολικὴν ὀργανωτικότητα, θὰ ἐπιστρέψῃ εἰς τὴν μυστικὴν του τοποθέτησιν. Κατὰ τὴν γνώμην των, μόνον μία τοιαύτη κίνησις δύναται νὰ ἀνανεώσῃ τὴν χριστιανικὴν ζωὴν, νὰ ἐλευθερώσῃ τὴν χριστιανικὴν πίστιν ἀπὸ τὸ ὑπερβολικὸν βᾶρος τῆς παραδόσεως, νὰ τοῦ ἀφαιρέσῃ πολλοὺς ἐκφυλισμοὺς, οἱ ὅποιοι ἐμποδίζουν τὴν πρόοδόν του, καὶ νὰ ἰδρῦσιν μία νέαν κοινωνίαν ἐπὶ τῶν βάσεων τῆς δικαιοσύνης καὶ τῆς ψυχικῆς εὐγενείας»⁴⁸. «Ὅταν ἡ ἐνσάρκωσις τοῦ θεοῦ πραγματοποιηθῆ, ὄχι μόνον εἶς τινὰς ἀλλ' εἰς ὅλην τὴν ἀνθρωπότητα, τότε θὰ ζήσωμεν τὴν νέαν δημιουργίαν, τὴν νέαν γενεάν τῶν ἀνδρῶν καὶ γυναικῶν, μία μεταβεβλημένη, λελυτρωμένη καὶ ἀναγεννημένη ἀνθρωπότητα καὶ ἓνα νεοδημιουργημένον κόσμον. Αὐτὸ εἶναι «ὁ καθορισμὸς τοῦ κόσμου, τὸ ὕψιστον πνευματικὸν ἰδεῶδες. Αὐτὸ καὶ μόνον δύναται νὰ ἐλευθερώσῃ τὰς δημιουργικὰς μας ἐνεργείας, νὰ μᾶς σώσῃ ἀπὸ τὴν ψυχρὰν λογικὴν, νὰ μᾶς ἐμπνεύσῃ διὰ τοῦ δημιουργικοῦ πάθους καὶ νὰ μᾶς ἐνώσῃ διανοητικῶς, ἠθικῶς καὶ πνευματικῶς εἰς μίαν παγκόσμιον ἀδελφότητα»⁴⁹. Ἡ Βασιλεία τοῦ Θεοῦ εἶναι ἐντὸς ἡμῶν, καί, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, δὲν χρειαζόμεθα νὰ τὴν ἀναμένωμεν μέχρι ἐνὸς ἀορίστου χρονικοῦ ὀρίου ἢ νὰ ἀναζητήσωμεν διὰ τῶν ὀφθαλμῶν μίαν ἀποκαλυπτικὴν παράστασιν εἰς τὰ σύννεφα. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ ἐποχὴ μας χρειάζεται, ἐπαναλαμβάνει ὁ Ραντακρίσαν, εἶναι ἡ πίστις εἰς μίαν βασιλείαν, ἡ ὁποία δὲν εἶναι τοῦ παρόντος κόσμου, εἰς τὴν ὁποίαν ἡ ζωὴ δὲν συνίσταται ἀπὸ βρωσίν καὶ πόσιν, ἀλλὰ ἀπὸ δικαιοσύνην, εἰρήνην καὶ φιλίαν. Ἡ ἀναμενομένη θρησκεία τοῦ Ραντακρίσαν, δέον ὅπως κατανοηθῆ ἐν ἀναφορᾷ καὶ ἐξαρτήσῃ ἀπὸ τὰς μυστικὰς θρησκείας τῆς ἀνατολῆς. Σήμερον χρειαζόμεθα «ἓνα προσανατολισμὸν ἀνάλογον πρὸς τὴν ἐποχὴν μας. Χρειαζόμεθα κυριολεκτικῶς τὰς ἀξίας, τὰς ὁποίας ἔλκει ὁ κόσμος ἀπὸ τὴν ἀνατολήν... Ἡ τύχη τοῦ ἀνθρωπίνου γένους ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν φυλετικὴν οἰκιοποίησιν τῶν ἰδιοτήτων, αἱ ὁποῖαι εἶναι συνδεδεμέναι μὲ τὰς μυστικὰς θρησκείας τῆς ἀνατολῆς»⁵⁰. Ἐν ὀλίγοις, κατὰ τὸν Ραντακρίσαν, ὁ Μυστικισμὸς εἶναι προωρισμένος νὰ γίνῃ ἡ θρησκεία τοῦ μέλλοντος.

47 Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 309-310.

48. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 310.

49. Die Gemeinschaft des Geistes, σ. 72.

50. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 272.

2. Τελικὰ παρατηρήσεις.

Εἰς τὸ τέλος τῆς ἐκθέσεώς μας περὶ τῆς θέσεως τοῦ Ραντακρίσαναν ἔναντι τοῦ ἀπολύτου ἀξιώματος τοῦ Χριστιανισμοῦ πρέπει νὰ προσθέσωμεν ἀκόμη μερικὰς παρατηρήσεις περὶ τῆς θρησκευτικῆς βασικῆς τοποθετήσεως τοῦ Ραντακρίσαναν. Τὸ θρησκευτικὴν δὲν ἐκφράζεται ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὴν δογματικὴν θεωρίαν περὶ «ἀβατάρα» — διὰ τῆς καθόδου τοῦ θεοῦ εἰς τὸν ἄνθρωπον —, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ τῆς ἀνόδου τοῦ ἀνθρώπου εἰς τὸν θεόν. Αὐτὴ ἡ ἀνοδος εἰς τὸν θεὸν πραγματοποιοῦται, κατὰ τὸν Ραντακρίσαναν, διὰ τῆς ὁδοῦ τῆς μυστικῆς λυτρωτικῆς ἐνότητος. Ἐπὶ αὐτὴν τὴν βασικὴν ἀντίληψιν κατακρίνει ὁ Ραντακρίσαναν τὸν Χριστιανισμόν. Οὕτως εἶναι αὐτονόητον ὅτι ὁ Ραντακρίσαναν ἀφήνει μόνον ἐκεῖνα τὰ σημεῖα τοῦ Χριστιανισμοῦ ἐν ἰσχύϊ, τὰ ὁποῖα συμφωνοῦν μὲ τὴν νεοϊνδουιστικὴν μυστικὴν λυτρωτικὴν παράστασίν του. «Ὅλαι αἱ ὑπόλοιποι χριστιανικαὶ παραστάσεις χαρακτηρίζονται ἀρνητικῶς μὲ τὸν ὄρον «Δογματισμός» καὶ διαχωρίζονται ἀπὸ τὴν ὑπ' αὐτοῦ προτεινομένην εἰκόνα τῆς θρησκείας τοῦ μέλλοντος. Αὐτὰ δὲν δύνανται, κατὰ τὴν γνώμην του, νὰ προσφέρουν καμμίαν ὑπηρεσίαν εἰς τὴν κατανόησιν καὶ τὴν ἀμοιβαίαν ἀνοχίην. Ὁ Ραντακρίσαναν παραβλέπει ἡμῶς, ὅτι τὰ χριστιανικὰ δόγματα ἤδη εἰς τὴν πρωτοχριστιανικὴν κοινότητα μετὰ τὸ Πάσχα ἐκφράζουν τὴν οὐσίαν τῆς χριστιανικῆς πίστεως, ἐφ' ὅσον αἱ παραστάσεις αὗται ἀπεκτῆθησαν μέσῳ τοῦ Πάσχα δι' αὐτῶν τῶν δογμάτων, δύνανται δὲ ὁ οἰοσδήποτε νὰ ἐξηγήσῃ αὐτὸ τὸ γεγονός ὅπως θέλει, ἢ πίστις ἡμῶς πρὸς τὸ Πάσχα εἶναι διὰ τὴν πρωτοκοινότητα ἀποδεδειγμένη. Ἐνταῦθα πρέπει ἀπὸ καθαρῶς θρησκευολογικῆς πλευρᾶς νὰ ἀπαντήσῃ τις δικαίως καὶ ἀντικειμενικῶς εἰς τὸν Ραντακρίσαναν, ὅτι εἰς μίαν περιγραφὴν μιᾶς θρησκείας — καὶ ἐν προκειμένῳ τοῦ Χριστιανισμοῦ, ὁ ὁποῖος διὰ τῶν δογμάτων του ἐγείρει ἔναντι τῶν ἄλλων θρησκειῶν τὸ ἀπόλυτον ἀξίωμα — δέον ὅπως ληφθοῦν ὑπ' ὄψιν ἅπασαι αἱ θρησκευτικαὶ παραστάσεις, ἔστω καὶ ἂν αὗται εἶναι ἐν ἐμπόδιον εἰς τὴν προσπάθειαν κατανόησεως τῶν ἄλλων θρησκειῶν. Εἶναι τοῦλάχιστον θρησκευολογικῶς πλήρως ἐξηκριβωμένη ἢ ἄποψις, ὅτι εἶναι ἄκρως ἀντιεπιστημονικὸν καὶ ἐπομένως θρησκευολογικῶς μὴ ἀντικειμενικόν, ὅταν εἰς μίαν σύγκρισιν τῶν θρησκειῶν προσπαθῇ τις νὰ συγκρίνῃ τὰ πράγματα χιαστί, δηλ. τὴν θρησκευτικὴν ἠθικὴν ἀξίαν μιᾶς θρησκείας μὲ τὸν φορέα μιᾶς ἄλλης θρησκείας καὶ ὅπου εἶναι δυνατόν νὰ μεταφέρῃ τὴν ἠθικὴν ταύτην ἀξίαν εἰς τὰς ἄλλας θρησκείας. Ἡ ἀντικειμενικὴ θρησκευολογικὴ ἐπιστήμη ἀντιπροσωπεύει κυρίως τὴν ἄποψιν, ὅτι αἱ θρησκείαι πρέπει νὰ συγκρίνωνται ὁμοιομόρφως καὶ παραλλήλως, δηλ. ἡ θρησκευτικὴ ἠθικὴ ἀξία μιᾶς θρησκείας μετὰ τῆς ἠθικῆς ἀξίας μιᾶς ἄλλης θρησκείας, καὶ ὁ φορεὺς μιᾶς θρησκείας μετὰ τοῦ φορέως μιᾶς ἄλλης θρησκείας. Συμφώνως πρὸς τὴν ἀνωτέρω ἄποψιν τὸ πρωταρχικὸν καθήκον τῆς καθαρᾶς καὶ γνησίας θρησκευολογικῆς ἐπιστήμης εἶναι ἡ ἐκθεσις καὶ σύγκρι-

σις ὄλων τῶν μορφῶν τῆς θρησκευτικῆς οὐσίας καὶ ἡ κατανόησις ὄλων τῶν μέσων ζωῆς μιᾶς ἐκάστης θρησκείας. Τὰ χριστιανικὰ δόγματα εἶναι ἡ δογματικὴ ἔκφρασις τῶν ζωτικῶν μέσων τοῦ Χριστιανισμοῦ. Ὅταν ὁ Ραντακρίσναν ἀναλαμβάνῃ τὴν προσπάθειαν νὰ εὕρῃ τὰ ζωτικὰ μέσα καὶ τὴν οὐσίαν τοῦ χριστιανισμοῦ δι' ἀφαιμάξεως τῶν χριστιανικῶν δογμάτων, περικόπτει καὶ νοθεύει κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον ὁ Ραντακρίσναν ἀπὸ καθαρῶς ὑποκειμενικῆς του πλευρᾶς τὴν ὄλην χριστιανικὴν ὁμολογίαν πίστεως, ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὅπως τὴν προσεγγίσῃ εἰς τὴν νεοϊνδουιστικὴν θρησκευτικὴν ἀντίληψιν, τῆς ὁποίας πάλιν διὰ συμβιβασμῶν ἀποκαλύπτει τὸ νόημα. Ἡ προσπάθεια αὕτη τοῦ Ραντακρίσναν ἀποκτᾷ δι' αὐτὸν τὴν σημασίαν τῆς εἰς τὴν προσπάθειάν του νὰ ἀνεύρῃ τὴν θρησκείαν τοῦ μέλλοντος. Ἀπὸ τῆς θέσεως ταύτης ἐπιτρέπεται ἀσφαλῶς νὰ ἐρωτήσωμεν, ἐὰν ἡ «ἔρευνα» καὶ ἡ «προσπάθεια» αὕτη εἶναι ἡ ὑποχρέωσις καὶ τὸ καθήκον τῆς Θρησκευοιολογίας. Δὲν ἔχει ἡ Θρησκευοιολογία ἐκπληρώσει τὴν ἀποστολὴν τῆς, ὅταν αὕτη ἔχῃ κατανοήσει, συγκρίνει καὶ περιγράψῃ τὰ ζωτικὰ μέσα μιᾶς ἐκάστης θρησκείας;

Παρὰ ταῦτα δύναται τελικῶς νὰ διαπιστωθῇ, ὅτι ὁ Ραντακρίσναν, εἰς αὐτὴν τὴν, κατὰ τὴν γνώμην μας, οὐχὶ γνησίαν θρησκευοιολογικὴν προσπάθειαν ἔν ἐπιτυχᾶναι, τὸ ὁποῖον ἀντιπαραθέτει ὡς βασικὴν ἀπαίτησιν ἔναντι ὄλων τῶν θρησκειῶν, ἀκόμη καὶ ἔναντι τοῦ ἀπολύτου ἀξιώματος τοῦ Χριστιανισμοῦ, καὶ αὐτὸ εἶναι ἡ Ἄνεξιθρησκεία. Ὁ Mensching γράφει δι' αὐτὴν τὴν πολυσύνθετον ἐρώτησιν τοῦτο: «Πρὸ τῆς βαθείας συνειδήσεως τῆς τελικῆς ἐνότητος τοῦ Ἁγίου καὶ Αἰωνίου δὲν ἐξαφανίζονται παρὰ τῷ Ραντακρίσναν αἱ διαφοροποιήσεις τῶν περὶ θεοῦ θεωρήσεων τῶν διαφόρων θρησκειῶν, τούναντίον, αὗται διατηροῦν πλήρως τὴν ἔννοιαν καὶ τὸ πλήρες δικαίωμα των, ἀλλ' ἀποβάλλουν τὴν ἀποκλειστικότητά των, τὸν διαχωρίζοντα χαρακτῆρα των»⁵¹.

Πέρα ὅμως τῆς συμβολῆς τοῦ Ραντακρίσναν εἰς τὸ μεγάλης σημασίας πρόβλημα τῆς ἀνεξιθρησκείας δὲν παρέχει οὗτος σαφεῖς ἀποδείξεις καὶ βεβαιώσεις περὶ μιᾶς περισσύτερον ἀναγκαίας καὶ βαθυτέρας κατανοήσεως τῆς διδασκαλίας τῆς χριστιανικῆς θεολογίας, οὐδὲν δὲ κατορθώνει εἰς τὸν ἀγῶνα του ἔναντιον τῆς ἀξιώσεως τοῦ Χριστιανισμοῦ ὡς ἀπολύτου Θρησκείας.

51. Mensching, G., Toleranz und Wahrheit in der Religion, Quelle und Meyer, Heidelberg 1955, σ. 67.